

**PROCENA POTREBA
INTERNO RASELJENIH
ROMA U SRBIJI**

LISTA SKRAĆENICA

BiH	Bosna i Hercegovina
CSR	Centar za socijalni rad
EU	Evropska unija
EUROSTAT	Evropska agencija za statistiku
FGD	Fokusirana grupna diskusija
IRL	Interno raseljeno lice
JIPS	Združena služba za profilisanje interno raseljenih lica
KiM	Kosovo i Metohija
MKR	Matična knjiga rođenih
NATO	Severno-atlantski vojni savez
NSZ	Nacionalna služba za zapošljavanje
NVO	Nevladina organizacija
SILC	Anketa o prihodima i uslovima života
UNHCR	Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice
UNICEF	Fond Ujedinjenih nacija za decu

Stavovi izneti u ovoj publikaciji su stavovi autora i ne odražavaju nužno i stavove Visokog komesarijata UN za izbeglice ili Komisarijata za izbeglice i migracije Republike Srbije

Podatke za ovaj izveštaj prikupio je CeSID krajem 2014. godine.

SADRŽAJ

4	REZIME	29	STAMBENI USLOVI
7	UVOD	37	PRIHODI
7	Opšti okvir	41	PRISTUP SOCIJALNIM USLUGAMA
10	Demografske karakteristike	44	Zdravstvena zaštita
11	Obrasci raseljenja	44	Odustajanje od školovanja
11	Naselja stanovanja	46	Pristup Nacionalnoj službi za zapošljavanje
13	Podaci o životnim strategijama i uslovima života	47	Socijalna pomoć i socijalna zaštita
13	Pitanja bezbednosti i diskriminacije	52	SOCIJALNA PARTICIPACIJA, DISKRIMINACIJA I SIGURNOST
15	Svrha i ciljevi istraživanja potreba interno raseljenih Roma	56	ZAKLJUČCI I PREPORUKE
17	METODOLOGIJA	65	REFERENCE
18	Realizacija istraživanja	66	PRILOZI
20	DOSELJAVANJE SA KOSOVA I METOHIJE I NAKNADNE MIGRACIJE	67	Plan uzorka
22	Povratak na Kosovo	69	Upitnik
24	STANJE LJUDSKIH RESURSA INTERNO RASELJENIH ROMA SA KOSOVA I METOHIJE	88	Vodič za fokusiranu grupnu diskusiju

REZIME

Više od 90% interno raseljenih Roma se sa KiM doselilo u vreme intenzivnih oružanih sukoba na Kosovu i Metohiji. Najviše ih se doselilo u Beograd, oko 40%. Nasuprot uvreženom mišljenju da Romi često migriraju svega 24% domaćinstava IRL Roma su se selila između 1999. i 2014. Kada se izuzmu oni koji su se selili unutar teritorije Beograda, preostaje manje od 20% domaćinstava koja su nakon 2000. promenila sredinu. Među IRL romskim domaćinstvima je 18% onih koja su imala jednog ili više članova koji su od početka 2010. godine barem jednom boravili u inostranstvu duže od 30 dana ili još uvek borave tamo. Među ovim domaćinstvima dominiraju Romi iz Niša, Kostolca i tek potom Beograda. Svega 2,4% raseljenih Roma bi želelo da se vrati na KiM, znatno manje nego 2010. godine kada je učešće onih sa željom da se vrate iznosilo 8,8%. Glavni razlog za ovakav stav su bezbednosna situacija na KiM i strah od diskriminacije.

Stanje ljudskih resursa u domaćinstvima IRL Roma je veoma nepovoljno. Ova domaćinstva su mnogoljudnija i sa većim prosečnim brojem dece nego domaćinstva domicilnih Roma. Udeo zavisnih članova je velik kod obe grupe, s tim da kod interno raseljenih Roma među zavisnim članovima češće ima dece, a kod domicilnih Roma starih lica. Položaj IRL Roma na tržištu rada je izuzetno loš: stopa aktivnosti je 52%, stopa nezaposlenosti 74% i stopa zaposlenosti 14%. Oni po ovim pokazateljima stoje nešto lošije od domicilnih Roma, a

čak i kada imaju posao uglavnom rade neformalno, povremene i loše plaćene poslove. U korenu ovako lošeg položaja na tržištu rada se nalazi loša obrazovanost Roma. I u toj oblasti IRL Romi stoje lošije nego domicilni: dve trećine IRL Roma nema završenu osnovnu školu, dok je ta brojka u slučaju domicilnih Roma oko 50%.

Interno raseljeni Romi žive u izuzetno lošim stambenim uslovima: manje od polovine ima stambeni objekat u vlasništvu, jedna trećina živi u objektu koji nije namenjen za stanovanje, ¾ ima manje od 15 m² po članu domaćinstva. Objekti u kojima žive su u veoma lošem stanju: 29% romskih IRL domaćinstava živi u objektima koji nisu namenjeni stanovanju i nisu njihovo vlasništvo, jedna polovina nema neki od elemenata osnovne stambene infrastrukture (voda, struja, WC, kanalizacija, telefon), a skoro 90% živi u nekvalitetnim stambenim uslovima (vlaga, loša stolarija, zapušteni zidovi i sl.). I na ovoj dimenziji životnih uslova su interno raseljeni Romi u lošijoj poziciji nego domicilni Romi: na kompozitnom indeksu stambene situacije njih 20% je ugroženo, a 18% izuzetno ugroženo. Odgovarajuće brojke za domicilne Rome su 14% i 12%. Interno raseljeni Romi bi rado prihvatili socijalno stanovanje, materijal za popravku kuće ili montažnu kuću, već zavisno od stambene situacije u kojoj se nalaze. Uglavnom ne pokazuju dovoljno poznavanja propisa iz oblasti stanovanja, kao i procedura vezanih za izgradnju stambenih objekata i njihovo održavanje.

Interno raseljena romska domaćinstva su izuzetno siromašna, siromašnija i od domicilnih romskih domaćinstava. 92% prvih i 78% drugih se nalazi ispod praga rizika od siromaštva (definisano na 13.680 din mesečno po ekvivalentnom odraslom). 98% raseljenih romskih domaćinstava i 94% domicilnih ne mogu da zadovolje osnovne potrebe za ishranu, plaćanje računa, zdravstvenu negu, higijenu, školovanje i lokalni transport. Među interno raseljenim romskim domaćinstvima dominiraju prihodi od socijalne pomoći i povremenog neformalnog rada. Više od 2/3 IRL Roma vidi zapošljavanje ili napredak na poslu kao rešenje za popravljavanje ekonomskog položaja.

Veliki broj nezaposlenih IRL Roma je registrovan kod NSZ. Najveći procenat ispitanika, njih 62%, bi voleo da ima stalan posao za poslodavca, 15% bi odabralo samozaposlenost, 11% sezonske poslove, dok se za samostalni poljoprivredni posao i javne radove opredeljuje znatno manji procenat.

Interno raseljeni Romi imaju otežan pristup socijalnim uslugama. Jedan od važnih razloga za to je nedostatak osnovnih ličnih dokumenata kao što su lična karta, izvod iz matične knjige rođenih ili zdravstvena knjižica. Ova dokumenta, s druge strane, najčešće nedostaju zbog nedovoljnih administrativnih znanja ('kompleksnih procedura') i nedostatka novca za takse i ostale administrativne troškove. U oko

15% interno raseljenih romskih domaćinstava postoji bar jedan član koji nema zdravstveno osiguranje.

Sledeća bitna dimenzija sadašnjeg socijalnog položaja Roma u Srbiji je slaba pokrivenost sistemom obrazovanja, tj odustajanje od školovanja. Od ukupnog broja dece školskog uzrasta među IRL domaćinstvima 66% nije pohađalo školu u tekućoj školskoj godini, a među susednim domicilnim romskim domaćinstvima 72% nije pohađalo školu. Razlozi za to su raznovrsni, ali dominantan je nedostatak novca za plaćanje školskog materijala.

Na osnovu više različitih kriterijuma konstruisan je kompozitni indeks materijalnog položaja koji kombinuje prihode i stambene uslove, a na osnovu njega su odgovarajuća domaćinstva okarakterisana kao 'u stanju urgentne potrebe'. Takvih domaćinstava je 63% među IRL Romima i malo manje od 40% među domicilnim Romima. Kada se ove stope primene na ukupan broj romskih raseljenih domaćinstava 3.059 se nalazi u stanju urgentne potrebe (za oko 150 manje nego 2011. godine). To podrazumeva oko 14,560 pojedinaca. Za oko 3/4 domaćinstava interno raseljenih Roma koja su u urgentnoj potrebi valjalo bi naći trajno rešenje koje podrazumeva izgradnju novog objekta, a za oko 1/4 onih koji imaju kuću u vlasništvu može se tražiti rešenje kroz rekonstrukciju i adaptaciju.

Foto: UNHCR / V. Simić

1. UVOD

1.1. Opšti okvir

Romi zauzimaju nezavidno mesto u srpskom društvu, kao najviše ugrožena i marginalizovana manjina¹. Siromaštvo je među Romima oko šest puta rasprostranjenije i oko 10 puta dublje nego u opštoj populaciji. Stopa neaktivnosti među Romima je izuzetno visoka, a stopa nezaposlenosti viša nego kod opšte populacije Srbije (Strategija za unapređenje položaja Roma, 2010). Osim toga, Romi imaju veoma nizak nivo obrazovanja: čak 55% Roma nema završenu osnovnu školu, 33% ima osnovno obrazovanje, 11% srednje, a manje od 1% više ili visoko (Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjivanju siromaštva, 2014: 287). Prema najnovijim podacima iz UNICEF-ovog istraživanja Multiple Indicator Cluster Survey (MICS 5, 2014) samo 69% romske dece upiše osnovnu školu, a svega 64% upisanih ovu školu i završi. Sliku o lošoj obrazovnoj strukturi dodatno ilustruje informacija da je 15% Roma nepismeno, oko 8 puta više od republičkog proseka (Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost, 2013).

Romi žive širom teritorije Srbije, ali je njihova koncentracija veća u Banatu i naročito na jugu i jugoistoku, dok ih je znatno manje u Zapadnoj Srbiji i Šumadiji. Pojava interno raseljenih Roma je vezana za nagli

talas migracije sa Kosova i Metohije nakon NATO intervencije 1999. godine. Tada je veliki broj nealbancu napustio Kosovo i Metohiju i naselio se u ostalim delovima Srbije. Ova migracija je dovela do novog opterećenja Srbije u kojoj se već nalazilo oko pola miliona izbeglica iz Hrvatske i BiH. Proglašenje nezavisnosti Kosova, devet godina kasnije, nije doprinelo poboljšanju položaja interno raseljenih lica, već daljem povećanju neizvesnosti u pogledu njihovog trajnog rešenja (UNHCR i Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, 2011).

Prema evidenciji Komesarijata za izbeglice i migracije, na dan 19.06.2014. godine u Srbiji je bilo 204.409 interno raseljenih lica. Obnavlja se trend njihove koncentracije u centralnoj i južnoj Srbiji, dok se manji broj, uglavnom Roma, nalazi u Vojvodini. Većina raseljenih lica živi u privatnom smeštaju, dok se broj lica smeštenih u kolektivnim centrima značajno smanjuje. Preostala lica u kolektivnim centrima pripadaju veoma ranjivim grupama starih, bolesnih koji zahtevaju posebnu pažnju.

Država Srbija je pokrenula nekoliko programa koji bi trebalo da olakšaju uključivanje IRL u sredinama

¹ Prema popisu stanovništva iz 2011. u Srbiji ima 147.604 Roma. Procene romskih lidera i udruženja su da je taj broj znatno veći, od 250.000 pa do preko 400.000, ali se ne ogleda u popisu, jer, po njihovom mišljenju, mnogi Romi kriju svoju nacionalnu pripadnost zbog straha od diskriminacije.

gde su se naselili i obezbede trajna rešenja. Nacionalna strategija za rešavanje pitanja izbeglica i raseljenih lica, doneta 2002, je postavila okvir za obezbeđivanje uslova za održivi povratak ili lokalnu integraciju. Ovom strategijom je povratak raseljenih lica identifikovan kao poželjno trajno rešenje. Uvažavajući nove okolnosti u kojima se IRL nalaze posle osam godina, pristupilo se reviziji ove strategije, a nova verzija je usvojena 2011. godine. Strategija za održivi povratak i opstanak na Kosovu, usvojena 2010, podržava održivi povratak interno raseljenih lica i socio-ekonomski razvoj srpskog i drugog nealbanskog življa u pokrajini (UNHCR i Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, 2011).

Višestruke analize položaja raseljenih lica pokazuju da su najveći problemi raseljenih lica stanovanje, pristup informacijama i zapošljavanje, kao i nedostatak osnovnih dokumenata. Takođe, raseljena lica karakteriše nizak stepen autonomije, tj. pripadnici IRL populacije imaju otežan pristup zapošljavanju usled duge neaktivnosti i nedostatka veština, što doprinosi njihovoj zavisnosti od socijalne pomoći (UNHCR i Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, 2011).

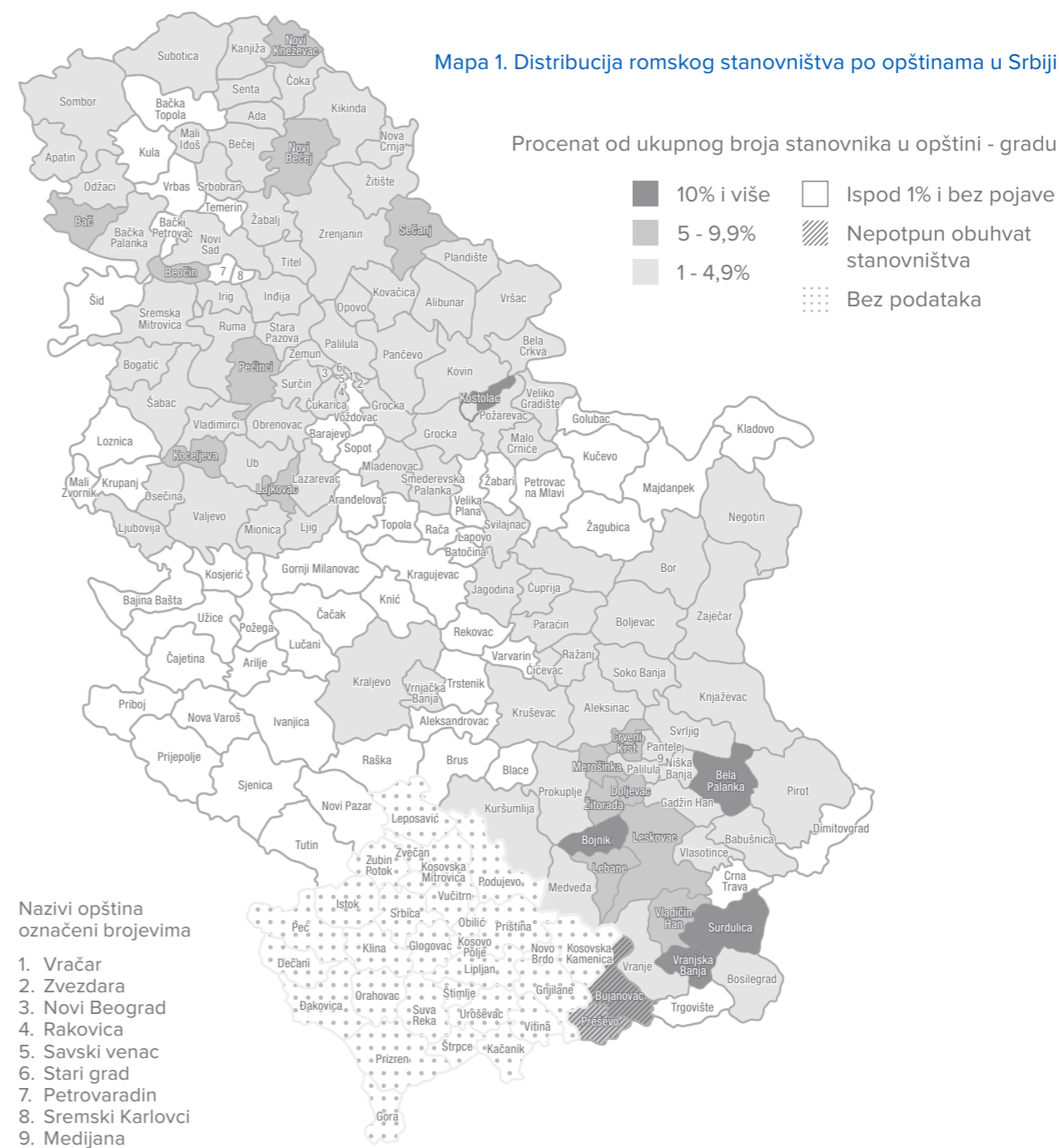
U registru interno raseljenih lica u Srbiji nalazi se oko 23.000 Roma, a postoje procene da još nekoliko hiljada Roma sa KiM nisu bili u mogućnosti da se registruju kao IRL nakon konflikta. Romi IRL se nalaze u veoma teškom položaju i prema svim saznanjima žive u daleko lošijim uslovima nego većinsko domicilno stanovništvo, pa čak i u lošijim uslovima nego domicilni Romi u Srbiji.

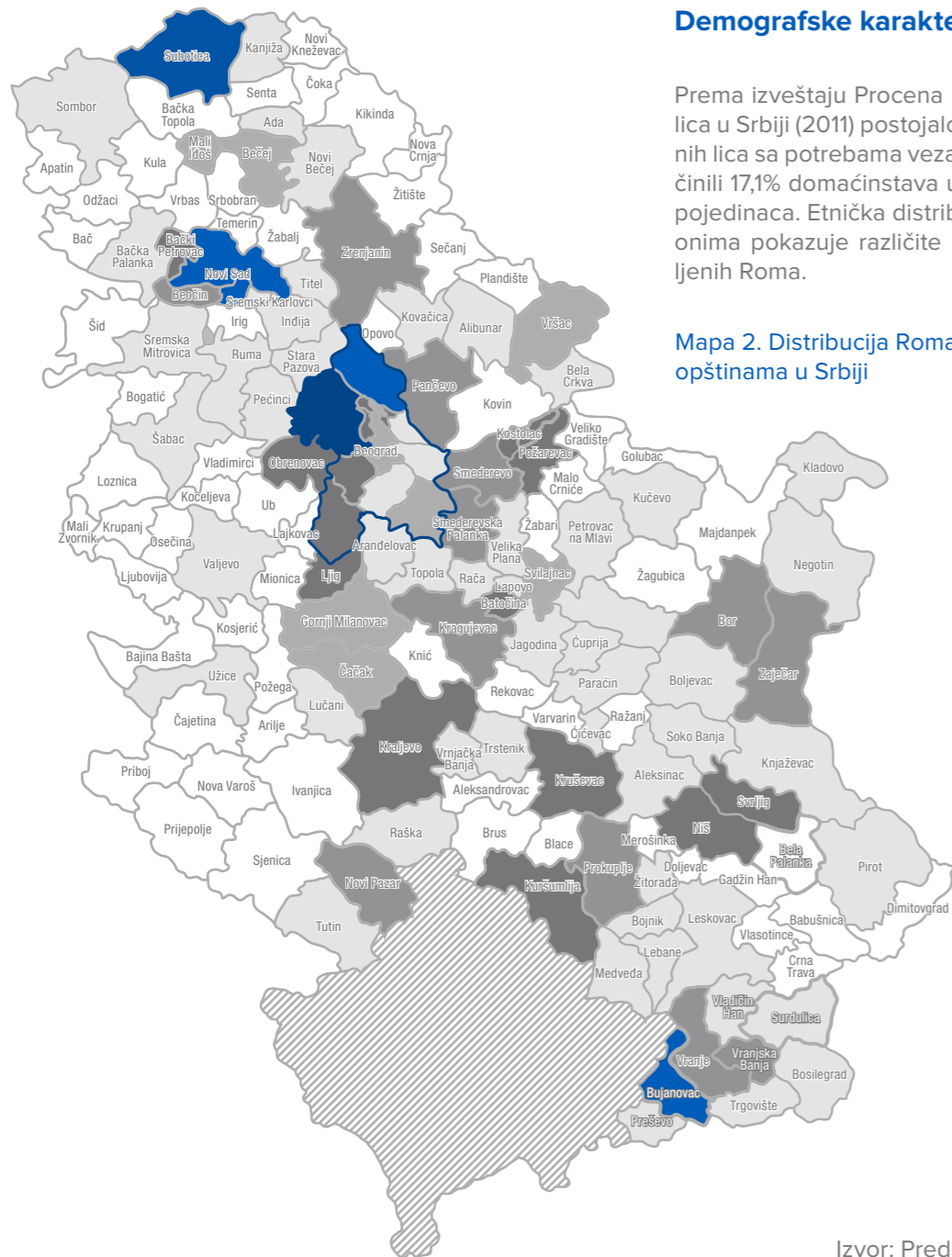
Pretpostavka da Romi interno raseljeni sa KiM žive lošije čak i od domicilnih Roma u Srbiji će biti proverena u daljoj analizi.

je, 2011). Postoje različiti, ali vrlo limitirani programi koje finansiraju Evropska unija, agencije Ujedinjenih nacija i međunarodne organizacije, Vlada Republike Srbije kao i vlade stranih država, a koji se zasnivaju uglavnom na:

- obezbeđenju materijala za završetak započetih ili adaptaciju neuslovnih kuća, odnosno dodeljivanju montažnih kuća
- kupovini seoskih i prigradskih kuća sa okućnicom
- povezivanju porodica raseljenih lica sa domicilnim staračkim domaćinstvima bez podrške
- obezbeđivanju stanova iz programa socijalnog stanovanja
- olakšavanju i obezbeđenju sigurnosti poseta Kosovu (Go and See Visits (GSVs), Return-Facilitation Visits (RFVs), Go-and-Inform Visits (GIVs) itd..)
- novčanoj pomoći namenjenoj podršci porodicama koje napuštaju kolektivne centre i započinjanju samostalnog života
- stručnom osposobljavanju, prekvalifikaciji i dokvalifikaciji
- donacijama za podršku dohodovnim aktivnostima, odnosno za ekonomsko osnaživanje
- robnim paketima (hrana, odeća, ogrev i sl).

Mapa 1. Distribucija romskog stanovništva po opštinama u Srbiji

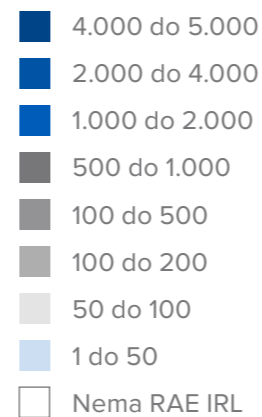

Demografske karakteristike

Prema izveštaju Procena potreba interno raseljenih lica u Srbiji (2011) postojalo je 97.286 interno raseljenih lica sa potrebama vezanim za raseljenje. Romi su činili 17,1% domaćinstava u potrebi, odnosno 16.639 pojedinaca. Etnička distribucija po opštinama i regionima pokazuje različite pravce naseljavanja raseljenih Roma.

Mapa 2. Distribucija Roma, Aškalija i Egipćana po opštinama u Srbiji

Broj RAE IRL

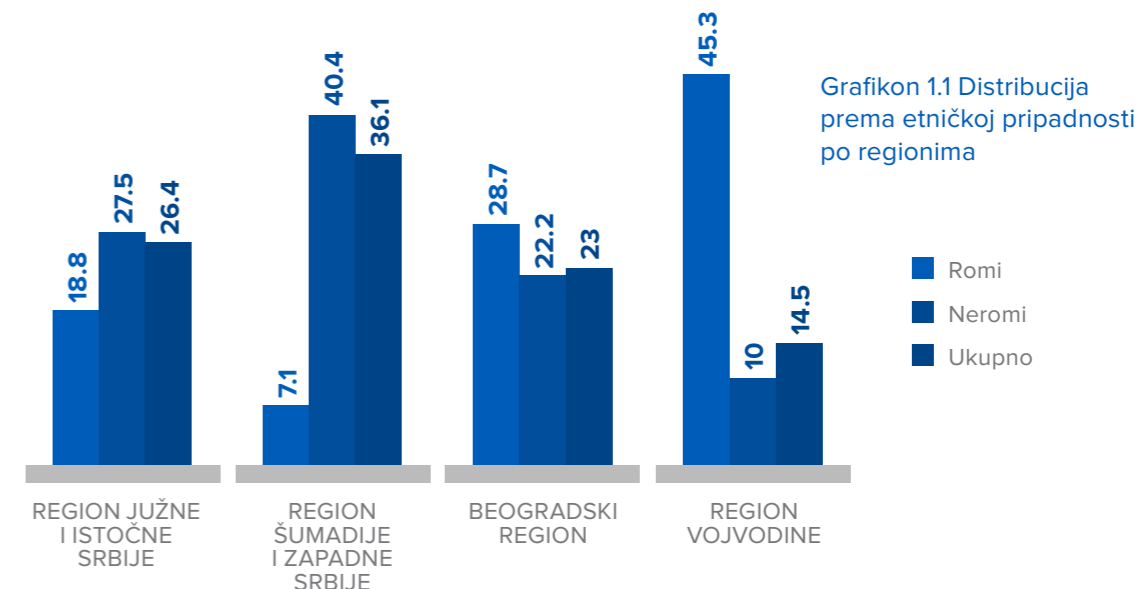
Izvor: Predstavništvo UNHCR u Srbiji

Obrasci raseljenja

Većina raseljenih lica sa KiM se naselilo u centralnoj i južnoj Srbiji, dok je manji broj, uglavnom Roma, otišao u Vojvodinu. Bilo je nekoliko migratornih talasa. Prosečno domaćinstvo IRL preselilo se još tri puta nakon raseljavanja sa KiM. Drugi talas migracija je uglavnom značio prelazak iz manjih u veće gradove.

Pretpostavlja se da je kretanje stanovništva uobičajena i često "normalna" karakteristika Roma. Međutim, kao što će kasnije biti prikazano, IRL Romi nisu često menja-

li mesto boravka nakon dolaska sa Kosova. U načelu, IRL Romi prate teritorijalni raspored domicilnih Roma, pa je njihov broj u najmnogoljudnijem regionu Zapadne Srbije i Šumadije najmanji i iznosi samo 7,1%. Međutim, u Vojvodini je njihova koncentracija veća nego domicilnog Romskog stanovništva – čak 45,3% raseljenih lica u Vojvodini su Romi. To se može objasniti većim potencijalom za tradicionalne romske ekonomske aktivnosti u oblastima kao što su Novi Sad, gde se naselilo 27,4% IRL Roma, u Beogradu (28,7%) i Zrenjaninu (9,1%).

Grafikon 1.1 Distribucija prema etničkoj pripadnosti po regionima

Izvor: Istraživanje potreba IRL u Srbiji (2011)

Naselja stanovanja

IRL Romi su se uglavnom naseljavali u postojeća romska naselja ili u njihovu neposrednu blizinu. Prema studiji Umetnost preživljavanja: gde i kako žive Romi

(Jakšić, Bašić, 2005), u Srbiji postoje 593 romska naselja² (naselja u kojima postoji visoka koncentracija romskog stanovništva). Od toga, 314 ima manje od

² Neke procene govore da je broj romskih naselja preko 700.

200 romskih stanovnika, 179 naselja ima između 200 i 500 Roma, a 62 naselja između 500 i 999 Roma. Postoje 22 veća romska naselja do 2.000 stanovnika, a 13 naselja imaju do 5.000 Roma. Samo četiri naselja u Srbiji ima više od 5.000 romskih stanovnika. Oko 70% od ukupnog broja romske populacije u Srbiji živi u ovim naseljima.

Liga Roma se zalaže za donošenje posebnog zakona (Lex specialis) kojim bi se uredila legalizacija neformalnih naselja, s obzirom na činjenicu da ni jedan od 4 zakona o legalizaciji objekata donetih od 2000. godine na ovamo nije predvideo legalizaciju neformalnih romskih naselja starijih od 50 godina³ (Liga Roma, 2014).

Romska naselja su ravnomerno rasuta u seoskim i urbanim sredinama, ali naselja u urbanim sredinama su gušće naseljena, a stanovništvo je brojnije. Dva deset osam odsto romskih naselja u Srbiji je izgrađeno u skladu sa formalnim planom. Trideset pet odsto su nezakonito izgrađena, a 35% se raširilo ilegalno iz prvobitno planiranog jezgra naselja. Tradicionalni način života Romi, u Srbiji i drugde, je u prostorno i subkulturno segregiranom delu naselja, mahali. Iako većina romskih porodica već živi u gradskim, prigradskim i seoskim mahalama, mahala se teško može nazvati željenom opcijom u smislu boravka.

Rezultati istraživanja koje su sprovedi Jakšić i Bašić (2005) pokazuju da je vezanost romskih porodica za mahalalu oslabila i da gotovo polovina romskih porodica koje žive u mahalama žele da se presele u mešovitu zajednicu. Ovaj nalaz je potvrđen i no-

vijim istraživanjem (Cvejić, 2014). Prednost života u mahali je osećanje sigurnosti i solidarnosti i integracija porodice u lokalnu zajednicu. Glavni nedostaci su izolacija, oskudica i različiti oblici isključenosti. Većina tih romskih segmenata je mala po broju stanovnika i razlikuje se od većinske lokalne zajednice u prostornim, infrastrukturnim, socijalnim i ekonomskim uslovima. Činjenica da su neka od ovih romskih naselja u većim urbanim sredinama ranije bila locirana na periferiji grada, ali su od tada apsorbovana u sadašnje urbano tkivo, a da su pri tom ostala osiromašena i lišena kvalitetne infrastrukture, potvrđuje da je zanemarivanje uslova stanovanja romske zajednice koja živi tamo navika koja karakteriše sve lokalne modalitete razvoja do danas. Ova prostorna segregacija čini marginalizaciju Roma vizuelnom i pogoršava sve druge vrste isključivanja. Nije iznenađujuće, dakle, da mnogi Romi koji steknu resurse (ljudske, socijalne, ekonomske) dovoljne za samostalan život teže da se presele u one delove grada ili sela u kojima živi većinsko stanovništvo.

Poseban oblik diskriminacije Roma u pogledu stanovanja predstavlja prinudno iseljenje iz neformalnih naselja. Ova iseljenja nisu u saglasnosti sa garancijama međunarodnih standarda ljudskih prava (Praxis, 2011, 2012a, 2012b, 2013a, 2013b).

Još jedan problem vezan za stanovanje Roma je ilustrovan podatkom da Romi čine oko jedne trećine popisom evidentiranih beskućnika, uz pretpostavku da pripadaju grupi sekundarnih beskućnika, odnosno lica koja žive u prostoru koji ne odgovara definiciji stana datoj u Popisu stanovništva u Srbiji (Bobić, 2014).

Podaci o radnim strategijama i uslovima života

Ovi podaci nisu dostupni iz zvanične statistike, jer se osnovni pokazatelji ne mogu pratiti odvojeno za IRL Rome. Postoje, međutim, brojna istraživanja Roma i IRL koja daju neke naznake o tome kakav je životni standard, pristup uslugama i socijalno okruženje u kojem žive IRL Romi. Poslednje iscrpnije istraživanje ovog tipa je Istraživanje potreba interno raseljenih lica u Srbiji rađeno 2010 godine. Osnovni nalaz ovog istraživanja koji se tiče životnog standarda je da IRL Romi čine 17,1% domaćinstava u stanju potrebe, odnosno 74% od ukupnog broja IRL Roma je u stanju potrebe. Skoro polovina romskih interno raseljenih

domaćinstava je imalo mesečne prihode manje od 10.000 dinara (oko 100 Evra u ono vreme). Stopa aktivnosti IRL Roma je bila manje od 15%, a skoro 85% onih koji su u sedmici pre anketiranja obavljali neki posao su radili na povremenom ili sezonskom poslu, što je duplo više nego kod IRL ne-Roma. S druge strane, više od 2/3 romskih interno raseljenih domaćinstava je primalo novčanu socijalnu pomoć za porodicu, što je znatno više nego kod IRL Srba. Dodajmo još da je procenat IRL Roma koji su iskazali spremnost da se vrate da žive na KiM bio 8,8%, znatno manje nego 23% medju IRL Srbima.

Pitanja bezbednosti i diskriminacije

I u ovom domenu se može reći da IRL Romi imaju najlošiji položaj od svih ranjivih grupa u Srbiji. Oni dele situaciju u kojoj se nalaze Romi generalno, a koju karakteriše izloženost višestrukim rizicima: bolest, teški i po zdravlje opasni poslovi, dečiji rad, nasilje nad decom i ženama, pretnje nasiljem Romima generalno, česta preseljenja, nasilno iseljavanje⁴... Osim toga, Romi su konstantno izloženi različitim oblicima diskriminacije (Praxis 2013, a građani Sr-

bije ne samo da ih vide kao najviše diskriminisanu manjinsku grupu, nego i iskazuju veliku socijalnu distancu i predrasude prema njima (Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2013. godinu). IRL Romi žive još lošije od domicilnih Roma i najčešće su delovi naselja u kojima oni žive u još lošijem stanju, poslovi koje rade teži i manje plaćeni, a njihov pristup socijalnim uslugama više otežan (Cvejić, 2014).

³ Platforma polazi od činjenice da je Srbija 2004. godine potpisala Bečku deklaraciju, koja naglašava značaj zakonodavstva i predviđa da će urbana, socijalna i ekonomska integracija neformalnih naselja u celokupnu gradsku strukturu predstavljati ključni faktor u pripremi za pristupanje Evropskoj uniji

⁴ Jedan sumarni pregled oblika socijalne isključenosti Roma se može naći u Contribution to Social Inclusion and Combat against Discrimination of Marginalised Population in Serbia, 2013.

Foto: UNHCR / V. Simić

1.2. Svrha i ciljevi istraživanja potreba interno raseljenih Roma

Početkom 2014. godine Predstavništvo UNHCR u Srbiji je donelo odluku da se prikupe i analiziraju informacije vezane za IRL Rome kako bi se dobila jasnija slika o situaciji raseljenih Roma u Srbiji sa posebnim osvrtom na preporuke za iznalaženje trajnih rešenja za njihove probleme. Ova procena potreba je zamišljena kao deo UNHCR inicijative 'Seeds for Solutions'. Osnovni koncept istraživanja je dogovoren sa Jedinicom za programe i Jedinicom za zaštitu UNHCR.

Svrha ove studije je da pruži konkretne podatke za razvoj i prilagođavanje politike Vlade Republike Srbije usmerene ka raseljenim Romima kao specifičnom segmentu interno raseljenih lica u Srbiji i da posluži kao instrument za poboljšanje zagovaranja intervencija zaštite i pomoći, pronalaženje trajnog rešenja za njih i osmišljavanje projekata pomoći za identifikovane posebne potrebe ovog segmenta interno raseljene populacije.

Opšti cilj ove studije je da proceni specifične potrebe i raspoložive resurse (ekonomske, ljudske, socijalne) raseljenih Roma u Srbiji u odabranim naseljima, analizirajući različite dimenzije njihovih ukupnih životnih uslova. Potrebe i raspoloživi resursi čine osnovu za formiranje životne strategije romskih IRL porodica.

Specifični ciljevi

1. Da se proceni ekonomski položaj IRL romskih domaćinstava merenjem strukture i obima njihovih prihoda.
2. Da se procene stambeni uslovi i potrebe raseljenih romskih domaćinstava merenjem vlasničkog statusa, veličine i kvaliteta stambenih jedinica, kao i njihovih preferencija prema određenim predloženim rešenjima u tom pogledu.
3. Da se procene ljudski resursi raseljenih romskih domaćinstava procenom zdravstvenog stanja, nivoa obrazovanja i veština, statusa zaposlenosti i preferencija u tom pogledu.
4. Da se proceni dostupnost sistema socijalne pomoći IRL Romima, prepreke sa kojima se suočavaju u pristupu ovim programima i moguća rešenja.
5. Da se procene modaliteti kombinovanja pomenu-tih resursa u različite životne strategije.

Istraživanje i studija su realizovani u bliskoj saradnji i koordinaciji sa Komesarijatom za izbeglice i migracije Republike Srbije i uz nadzor i podršku UNHCR JIPS službe.

Foto: UNHCR / V. Simić

2. METODOLOGIJA

Studija je proizvedena primenom tri metoda.

1. Interpretativni okvir je pripremljen u okviru desk analize dostupnih izveštaja o IRL, Romima i drugih relevantnih dokumenata.

2. Analiza i preporuke su uglavnom zasnovane na anketnom istraživanju osmišljenom za ovu svrhu. Za istraživanje je korišćen strukturisani upitnik koji sadrži pitanja i skale dobijene operacionalizacijom glavnih dimenzija životnih uslova raseljenih Roma. Prilikom izrade upitnika uzeta su u obzir metodološka rešenja koja su primenjena u ranijim istraživanjima raseljenih i Roma u Srbiji, kao i neke osnovne definicije korišćene u zvaničnim statističkim istraživanjima (npr. status aktivnosti, stepen obrazovanja i sl.).

3. Podaci iz anketnog istraživanja su dopunjeni informacijama prikupljenim tokom fokusiranih grupnih diskusija (FGD). Ovi razgovori sa porodicama raseljenih Roma i opšte romske populacije su bili fokusirani na preferencije određenih stambenih rešenja i njihovu održivost, kao i na načine kombinovanja raspoloživih resursa u postizanju tih rešenja, kako bi se procenila održivost onih trajnih rešenja koja budu formulisana u predlog.

Analiza podataka iz ankete i FGD omogućuje sintetički pregled različitih aspekata životnih uslova IRL Roma i uporedni prikaz životnih uslova domicilnih Roma koji žive u susedstvu interno raseljenih Roma.

Realizacija istraživanja

Upitnik za anketno istraživanje je testiran u pilot-anketi i nakon finalnih doterivanja primenjene su dve verzije, jedna za IRL Rome, a jedna za domicilne Rome, njihove neposredne susede. Ova dva upitnika su se razlikovala minimalno, samo u pitanjima koja se odnose na eventualni povratak na KiM. Zatim je održana obuka anketara. Anketari su, po pravilu, bili Romi iz gradova u kojima je realizovano istraživanje, a njihova motivacija da učestvuju u ovom istraživanju je bila garant održivosti kvaliteta istraživačkog procesa.

Istraživanje je obavljeno na uzorcima od 800 domaćinstava interno raseljenih Roma i 400 domaćinstava domicilnih Roma koji žive u njihovom neposrednom susedstvu. Oba uzorka su realizovana u 18 opština⁵ u Srbiji u kojima je srednja i visoka koncentracija IRL Roma. S obzirom na distribuciju po opštinama, ova domaćinstva mogu biti razvrstana i na 4 statistička regiona: Vojvodinu, Beograd, Zapadnu Srbiju i Šumadiju i Istočnu i Južnu Srbiju. Podaci o distribuciji IRL Roma su provereni na tri izvora: UNHCR, Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije i Romska udruženja. Procena je da u ovih 18 opština živi više od 2/3 interno raseljenih Roma. Spisak romskih naselja u ovim opštinama je unapred određen od strane UNHCR na osnovu informacija kojima raspolažu njihovi terenski službenici. Unutar ovih nase-

lja domaćinstva su birana sistematski, a unutar domaćinstva je jedan punoletan član biran po principu najbližeg rođendana. Na veći broj pitanja u upitniku, ona koja se odnose na položaj i život domaćinstva je odgovarao/la glava domaćinstva (ili njegov/njen supružnik), a na kraći set pitanja o individualnim iskustvima socijalne participacije i diskriminacija onaj na slučaj biran član domaćinstva. Ovakva struktu-

Istraživanje je obavljeno na uzorcima od 800 domaćinstava interno raseljenih Roma i 400 domaćinstava domicilnih Roma koji žive u njihovom neposrednom susedstvu. Oba uzorka su realizovana u 18 opština u Srbiji u kojima je srednja i visoka koncentracija IRL Roma. Fokusirane grupne diskusije su obavljene sa glavama domaćinstava, kako IRL Roma, tako i domicilnih Roma iz susedstva.

ra upitnika je omogućila da se neke demografske, socijalne i ekonomske karakteristike dve grupe Roma ocene na osnovu informacije o svim članovima domaćinstva (npr. aktivnost, zaposlenost, polna struktura, stepen obrazovanja), a da subjektivne percepcije budu ocenjene na bazi slučajnog uzorka članova romskih domaćinstava.

Fokusirane grupne diskusije su obavljene sa glavama domaćinstava, kako IRL Roma, tako i domicilnih Roma iz susedstva. Po jedna diskusija sa svakom od ovih grupa domaćinstava je održana u 3 grada iz uzorka, Beogradu, Nišu i Zrenjaninu. U radu ovih 6 FGD je učestvovalo ukupno 48 Roma i Romkinja, 27 muškaraca i 21 žena, pretežno srednje starosne dobi.

⁵ Zvezdara, Zemun, Čukarica, Rakovica, Novi Beograd, Palilula, Bujanovac, Kostolac, Kruševac, Prokuplje, Novi Pazar, Kraljevo, Crveni Krst (Niš), Vranje, Vranjska Banja, Novi Sad, Zrenjanin, Subotica

Foto: UNHCR / V. Simić

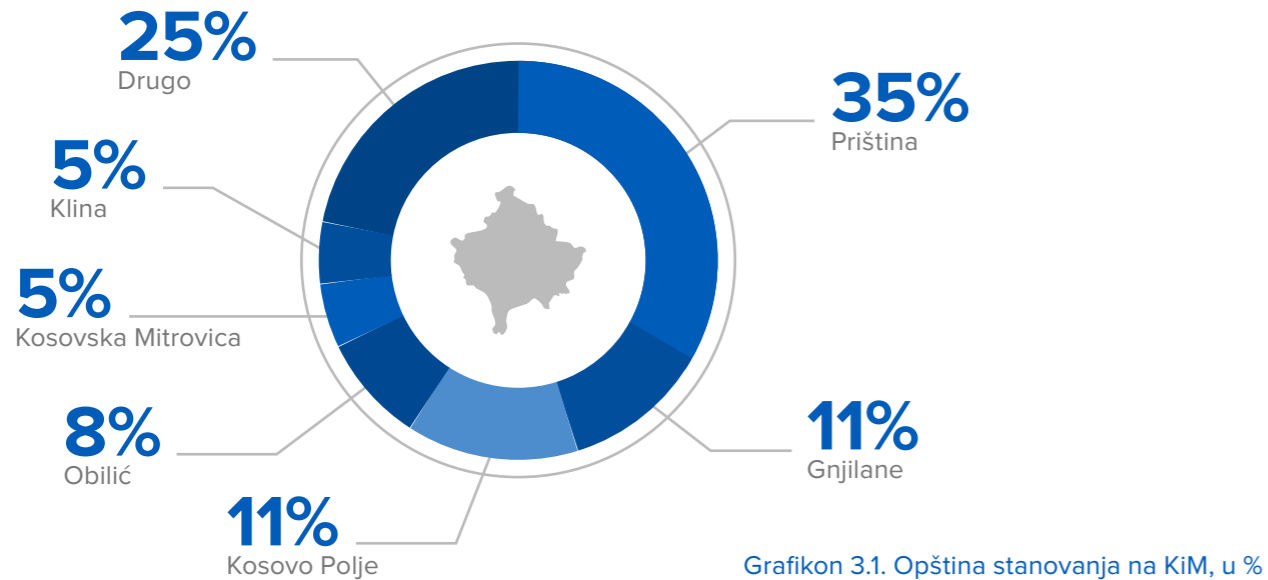
3. DOSELJAVANJE SA KOSOVA I METOHIJE I NAKNADNE MIGRACIJE

Postojanost boravka IRL Roma u jednom mestu je neophodna za proširenje mogućnosti za radnu integraciju, postizanje povoljnog stambenog rešenja i integraciju kroz sistem socijalnih usluga. Da bi se odmerio ovaj faktor integracije interno raseljenih Roma u ovom poglavlju će biti prikazano vreme i destinacija njihovog iseljavanja sa KiM i naknadnih migracija unutar Srbije, kao i eventualni boravak u inostranstvu u poslednjih 5 godina (od početka 2010 godine) od kada je faktor privlačnosti mera socijalne politike u zemljama EU postao važan za pojavu tzv. lažnih azilanata.

Velika većina domaćinstava obuhvaćenih istraživanjem se sa KiM doselila u vreme intenzivnih oružanih sukoba na Kosovu i Metohiji. Devedeset i tri procenata je u Srbiju stiglo 1999. godine i još 2% 2000. godine. Pre tog perioda, između 1989. i 2000. je stiglo 2%, a od 2000. na ovamo još 3%.

Skoro 2/3 raseljenih romskih domaćinstava je stiglo iz 6 opština na KiM, a preostalih nešto više od 1/3 iz još 24 opštine (Grafikon 3.1).

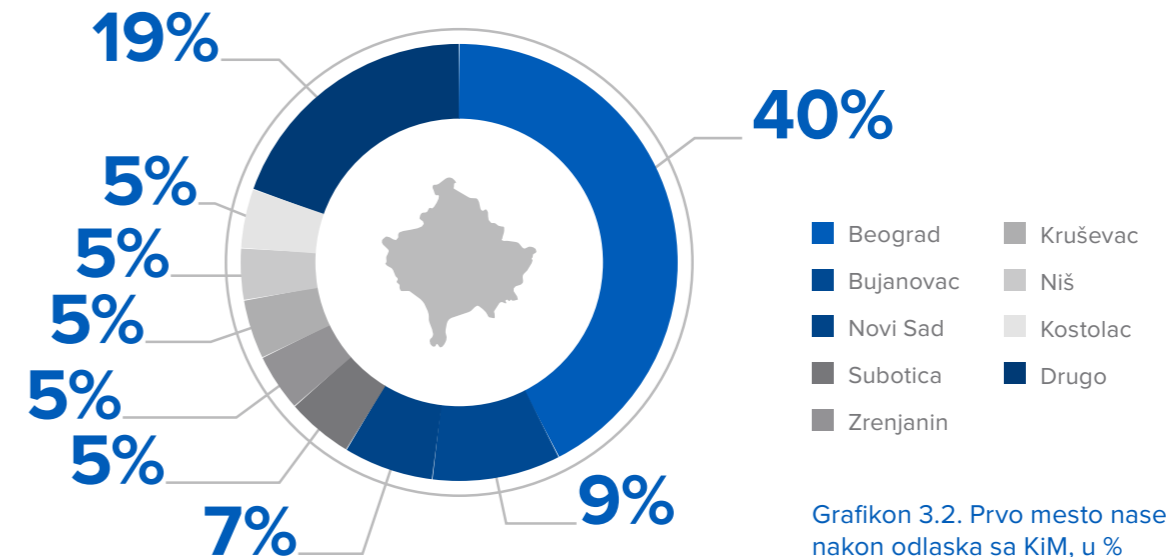
Svega 24% domaćinstava IRL Roma su se selila između 1999. i 2014. Međutim, i ova naknadna preseljenja su bila u suženom prostoru, tj. ka malom broju destinacija. A kada se izuzmu oni koji su se selili unutar teritorije Beograda, preostaje **manje od 20% domaćinstava koja su nakon 2000. promenila sredinu.**

Tendencija ka koncentrisanju se očuvala i nakon dolaska u Srbiju, s tim da je Beograd bio destinacija za čak 40% raseljenih romskih domaćinstava (najviše opštine Palilula, Novi Beograd i Čukarica). U još 7 gradova je izmerena vidljivija koncentracija, između 5 i 10%, a oko 19% domaćinstava se usmerilo ka 27 mesta u Srbiji, i po jednom u Hrvatskoj, Makedoniji, Crnoj Gori ili BiH (Grafikon 3.2).

Procena da su IRL Romi često migrirali nakon dolaska u Srbiju je prenaplašena. Čak 2/3 domaćinstava i danas živi u opštini u koju su pristigli 1999. godine i još 7% 2000. godine. Ako tome dodamo još oko

3% onih koji su se nakon 2000. doselili u sadašnje mesto stanovanja direktno sa KiM, ostaje 24% domaćinstava koja su se selila u međuvremenu. Međutim, i ova naknadna preseljenja su bila u suženom prostoru, tj. ka malom broju destinacija: nešto više od jedne polovine se doselilo u dve beogradske opštine (uglavnom u Čukaricu i manji broj u Rakovicu), a nešto manje od polovine u Suboticu, Novi Sad i Kostolac. I dok je preseljenje u poslednje 3 pomenute opštine bilo sa raznih strana, u beogradskim opštinama dominira preseljenje iz drugih beogradskih opština, što znači da je nakon 2000. sredinu promenilo zapravo manje od 20% domaćinstava.

Kao glavne razloge za ova naknadna preseljenja ispitanici navode bolje uslove stanovanja, spajanje sa širom porodicom i bolje uslove za zarađivanje.

Ovome dodajmo i informaciju da je 18% domaćinstava imalo jednog ili više članova koji su od početka 2010. godine barem jednom boravili u inostranstvu duže od

30 dana ili još uvek borave tamo. U tih 18% je 4% domaćinstava čiji je jedan član boravio u inostranstvu, a ostalih 14% sa dva ili više takvih članova. Zanimljivo je da među ovih 18% domaćinstava ne dominiraju ona koja sada žive u Beogradu. Najviše ih je iz Niša (22% od ukupnog broja), Kostolca (19%), Beograda (17%), Zrenjanina (13%), Subotice (12%) i Novog Sada (6%).

Povratak na Kosovo

U sklopu analize migracionih tokova IRL Roma, proverena je i njihova spremnost da se vrate na KiM. Podsetimo da su još od prvih analiza životnih uslova IRL u Srbiji IRL Romi pokazivali manju sklonost ka povratku na KiM nego ostali raseljeni (Babović, Cvejić, 2008).

Glavni razlozi zbog kojih IRL Romi ne žele da se vrate na KiM su loša bezbednosna situacija, strah od diskriminacije i etničkih sukoba i bolji uslovi života u Srbiji.

U istraživanju iz 2010 godine 8.8% IRL Roma se izjasnilo pozitivno o mogućnosti povratka na KiM, dok je 2014 godine taj procenat pao na svega 2.4%.

Grafikon 3.3. Najvažniji razlozi odsustva želje za povratkom na KiM, u %

Foto: UNHCR / V. Simić

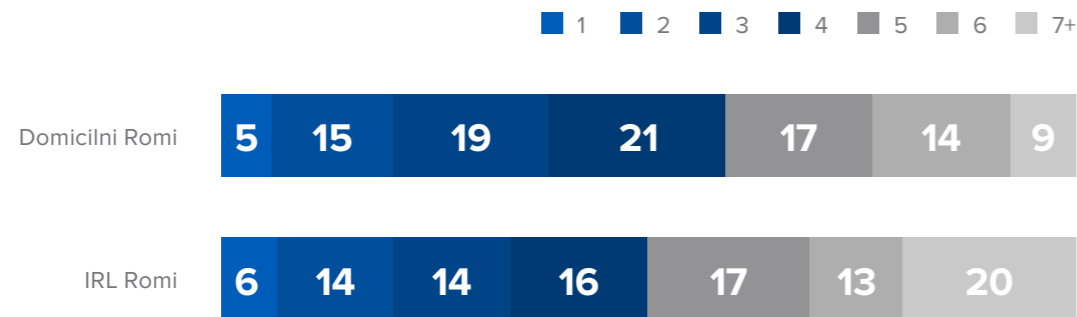
4. STANJE LJUDSKIH RESURSA INTERNO RASELJENIH ROMA SA KOSOVA I METOHIJE

Svrha ovog poglavlja je da pruži koncizan pregled ljudskih resursa kojima raspolažu domaćinstva interno raseljenih Roma. Da bi se procenilo na koji način domaćinstva mogu da se angažuju u postizanju održivih životnih rešenja koja omogućuju socijalno uključivanje svih članova, potrebno je analizirati veličinu domaćinstva, srazmeru aktivnih i zavisnih članova, obrazovnu strukturu članova, status i kvalitet njihove zaposlenosti i njihovo zdravstveno stanje.

Da bi uvid u karakteristike domaćinstava IRL Roma bio objektivniji, od ovog poglavlja podaci će biti prikazivani uporedno sa istim podacima za domicilne Rome iz njihovog susedstva. Imajući u vidu nacio-

nalnu pripadnost, običaje, jezik i kulturu u širem smislu, kao i činjenicu da se većina Roma koji su se doselili sa KiM naseljavala u blizini postojećih romskih naselja, životni uslovi i životne strategije domicilnih Roma predstavljaju realni uporedni okvir za donošenje ispravnih zaključaka o potrebama IRL Roma.

IRL domaćinstva su prosečno veća nego domaćinstva susednih domicilnih Roma. Ona imaju prosečno 4,76 članova, za razliku od domaćinstava domicilnih Roma koja imaju prosečno 4,16 članova. Ovo je pre svega zbog toga što je udeo domaćinstava koja imaju više od 6 članova duplo veći kod IRL Roma (Grafikon 4.1.).

Grafikon 4.1. Distribucija domaćinstava prema veličini, IRL Romi i domicilni Romi, u%

Uz razliku u veličini domaćinstava ide i razlika u starosti članova. Domaćinstva interno raseljenih Roma su mlađa. Među njima postoji 47% onih koja imaju jedno ili više dece predškolskog uzrasta (0-6 godina), dok je kod domicilnih Roma u njihovom okruženju taj procenat 36%. Udeo domaćinstava koja imaju decu (0-14 godina) je kod interno raseljenih Roma 67%, a kod domicilnih 60%. Uz to, među IRL romskim domaćinstvima čak 35% ima troje ili više dece, dok je odgovarajući procenat kod domicilnih Roma 23%. S druge strane, udeo domaćinstava u kojima ima jedno ili više lica starijih od 65 godina je među IRL Romima 10%, a među domicilnim Romima 15%. Shodno prethodnom, među domaćinstvima iz jedne i druge istraživane grupe je sličan udeo onih koja imaju zavisne članove (73% kod IRL i 71% kod domicilnih), ali su kod prvih to nešto češće deca, a kod drugih nešto češće stari. Osim toga, IRL romska domaćinstva imaju više zavisnih članova – kod njih je udeo onih koja imaju 3 i više zavisna člana 36%, a kod domicilnih 25%. Obrnuti trend je sa licima radnog uzrasta: među IRL domaćinstvima je 38% onih koja imaju više od dva lica radnog uzrasta, a među domicilnim Romima 43%. Ovi podaci se sumarno mogu iskazati preko stope zavisnosti⁶, a ona govori o vidnoj razlici

između dve posmatrane grupe: kod interno raseljenih Roma stopa zavisnosti je u proseku 0.91, a kod domicilnih 0.75, tj. kod prvih na 4 člana domaćinstva u radnom uzrastu postoji skoro 4 zavisna člana, a kod drugih na 4 člana u radnom uzrastu 3 zavisna člana.

Na prethodni podatak valja dodati i da je učešće domaćinstava koja imaju bar jednog člana sa ozbiljnim oštećenjem zdravlja kod raseljenih Roma 14%, a kod

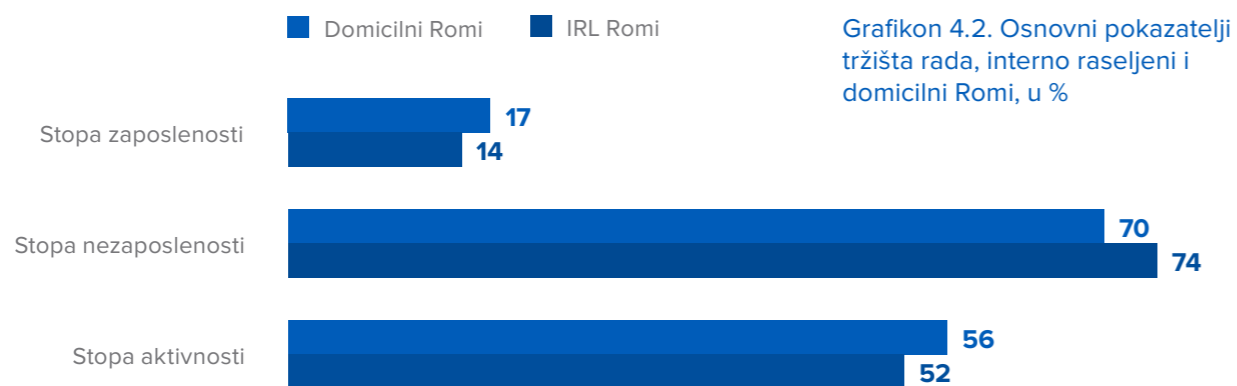
Domicilna romska domaćinstva imaju bolju srazmeru zavisnih i radno sposobnih članova. Kod IRL romskih domaćinstava je udeo onih koja imaju 3 i više zavisna člana 36%, a kod domicilnih 25%. Obrnuti trend je sa licima radnog uzrasta: među IRL domaćinstvima je 38% onih koja imaju više od dva lica radnog uzrasta, a među domicilnim Romima 43%.

domicilnih 19%, s tim da u obe grupe blizu 1/2 ovih članova ima i potvrdu invaliditeta od strane zdravstvene komisije.

Da bi se procenilo kakvu realnu težinu ima ovakva struktura domaćinstava, treba razmotriti i njihov potencijal na tržištu rada. Ovo će biti iskazano preko osnovnih pokazatelja – stopa aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti⁷. Osnovni nalaz je da, iako je položaj na tržištu rada svih Roma veoma loš, postoji razlika između interno raseljenih i domicilnih Roma u smislu da je položaj ovih prvih nešto lošiji.

⁶ To je količnik sume brojeva članova domaćinstva starosti 0-14 i starosti preko 64 godine i sume broja članova domaćinstva starosti 15-64 godine.

⁷ Stopa aktivnosti je udeo svih zaposlenih lica i nezaposlenih lica koja aktivno traže posao u ukupnom broju lica starih 15 i više godina. Stopa nezaposlenosti je udeo nezaposlenih lica koja traže posao u ukupnom broju aktivnih lica. Stopa zaposlenosti je udeo zaposlenih lica u ukupnom broju lica starih 15 i više godina.

Prethodnom nalazu valja dodati i informaciju o još jednom pokazatelju na kojem se položaj IRL Roma pokazuje kao lošiji nego položaj domicilnih Roma, a to je učešće stalne zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti. Od svih IRL Roma iz uzorka koji su obavljali plaćeni posao, svega 19% je imalo stalan (formalni ili neformalni) posao, dok je taj procenat kod domicilnih Roma 21%. Ostali su obavljali poslove na određeno vreme, sezonske i povremene poslove. Većina tih poslova su neformalni (bez ugovora ili na bazi usmenog dogovora sa poslodavcem), ali

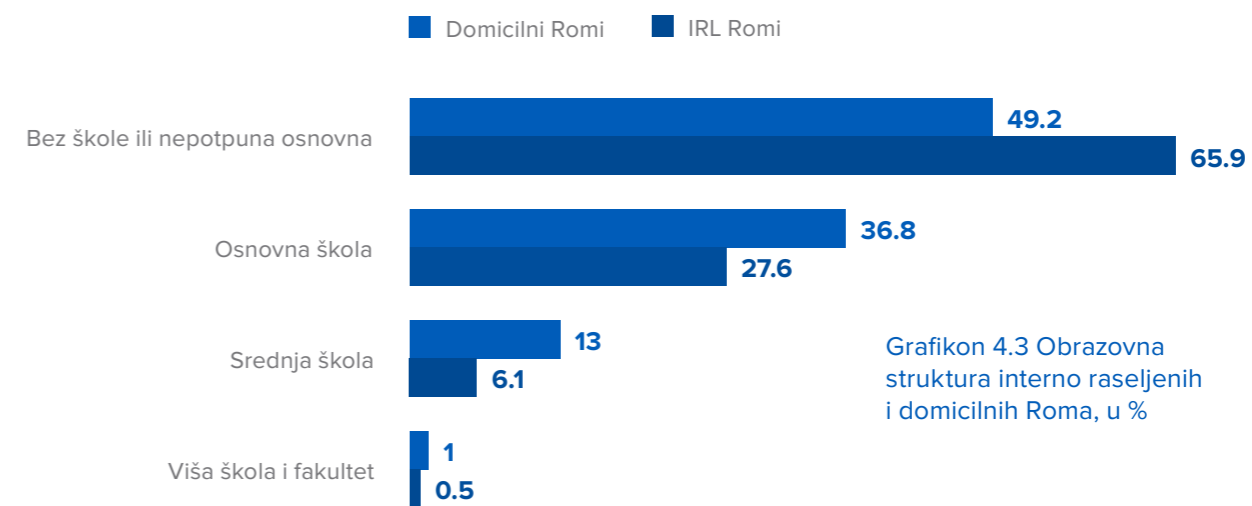
je ta nerformalnost nešto češća među zaposlenim IRL Romima, 83% nasuprot 72% među zaposlenim domicilnim Romima.

U korenu ovako loše pozicije na tržištu rada leži veoma loša obrazovna struktura. I jedna i druga grupa Roma obuhvaćenih anketom ima znatno lošiju obrazovnu strukturu nego opšta populacija Srbije, ali je i na ovom indikatoru položaj interno raseljenih Roma lošiji nego položaj domicilnih Roma, pogotovo u pogledu odsustva formalnog obrazovanja (Grafikon 4.3).

Onaj mali broj zaposlenih interno raseljenih Roma najčešće radi povremeno ili sezonski i to u neformalnom (neregistrovanom) statusu. I u ovom pogledu IRL Romi stoje lošije nego domicilni.

Prethodnom nalazu se može dodati i informacija da su druge veštine koje bi mogle pomoći u popravljajući položaja na tržištu rada takođe slabo razvijene kod interno raseljenih Roma. Jedna trećina njih ume da koristi računar, vozačku dozvolu ima svega 7%, a strani jezik govori 17%. Zanatske veštine ima 16% anketiranih pojedinaca, a umetničke veštine tek 2%.

Iz prethodno navedenih podataka može se zaključiti da je stanje ljudskih resursa kod IRL Roma izuzetno loše. Domaćinstva su velika, sa znatnim učešćem zavisnih članova. Stopa aktivnosti članova domaćinstava je veća od očekivane na osnovu dostupnih podataka o položaju Roma na tržištu rada, ali je stopa nezaposlenosti ekstremno visoka, a stopa zaposlenosti

sti veoma niska. Uz to, svega pola od zaposlenih IRL Roma ima stalno zaposlenje. I izgledi za pronalaženje posla su veoma mali s obzirom na činjenicu da 2/3 IRL Roma nije završilo ni osnovnu školu, a srednju školu ima svega njih 6%.

Budući da je osnaživanje ljudskih resursa u domaćinstvima IRL Roma u velikoj meri zasnovano na obukama, informisanju i daljem školovanju, na ovom mestu je važno pogledati i koji je jezik koji se najčešće govori u ovim domaćinstvima.

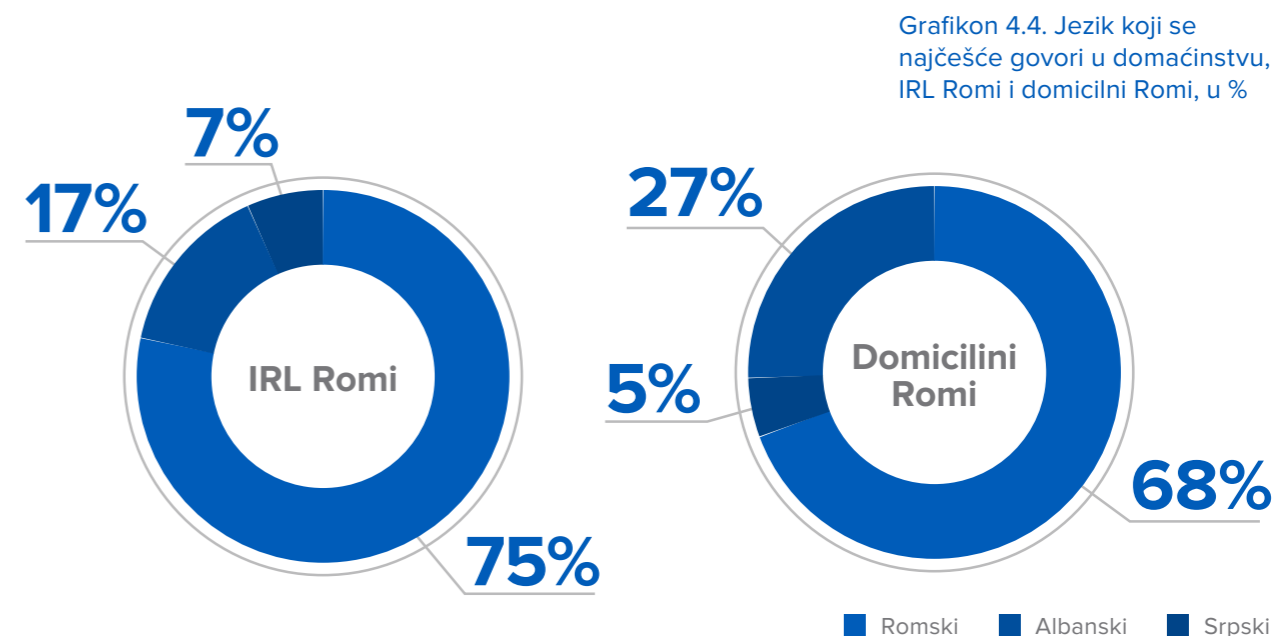

Foto: UNHCR / V. Simić

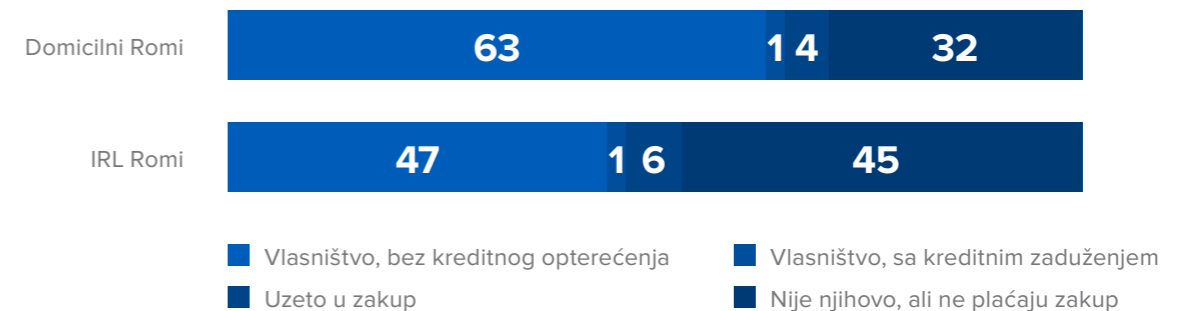
5. STAMBENI USLOVI

Uslovi stanovanja: veličina i opremljenost stambenog prostora, kvalitet stambenih uslova i vlasnički status su jedno od najboljih mesta životnih uslova Romske populacije u Srbiji i u Evropi. Ovi elementi položaja Roma su već duži niz godina predmet analiza i testiranja različitih rešenja, ali sveukupno rešenje problema napreduje sporo iz različitih razloga: nedostatka jasne strategije, nedostatka finansijskih sredstava, diskriminatorskih praksi od strane nadležnih organa, pa i samih građana. I kod samih Roma postoje faktori koji otežavaju postizanje održivih rešenja, a to su izuzetno niska zaposlenost, niski i nestabilni prihodi, a ponekad i kulturološke prepreke, kao što je otežano prilagođavanje na život u zajedničkim stambenim objektima.

Da bi bila postignuta realna procena potreba za stambenim rešenjima, ovde će biti prikazani stambeni uslovi u kojima žive IRL Romi, ponovo upoređeno sa domicilnim Romima.

Procenat Roma koji poseduju sopstveni stambeni objekat je znatno manji nego u populaciji Srbije gde se taj broj kreće oko 85%. Ali, čak i u takvom slučaju, u pogledu ovog pitanja postoji vidna razlika između IRL Roma i domicilnih Roma (Grafikon 5.1.). IRL Romi su ređe vlasnici stambenih objekata (manje od polovine njih), a češće nego domicilni Romi žive u objektima koji nisu njihovi, ali za koje ne plaćaju zakup.

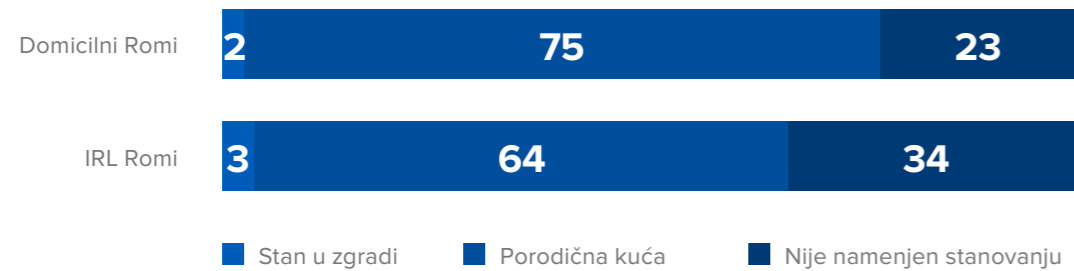
Grafikon 5.1. Vlasnički status nad stambenom jedinicom, IRL Romi i domicilni Romi, u %

Uz ovo treba dodati podatak da Romi uglavnom žive u porodičnim kućama, veoma mali broj njih živi u stambenoj zgradi sa više stanova, ali znatan broj živi i u

objektima koji nisu namenjeni za stanovanje (Grafikon 5.2.). I ponovo se češće dešava da IRL Romi žive u neuslovnom prostoru nego domicilni Romi.

Grafikon 5.2. Tip stambenog objekta

Dodajmo prethodnim podacima i to da se među interno raseljenim Romima nalazi čak 29% onih koji nemaju stambeni objekat u vlasništvu, a objekat u kojem žive nije namenjen stanovanju. Kod domicilnih Roma taj udeo je 18%.

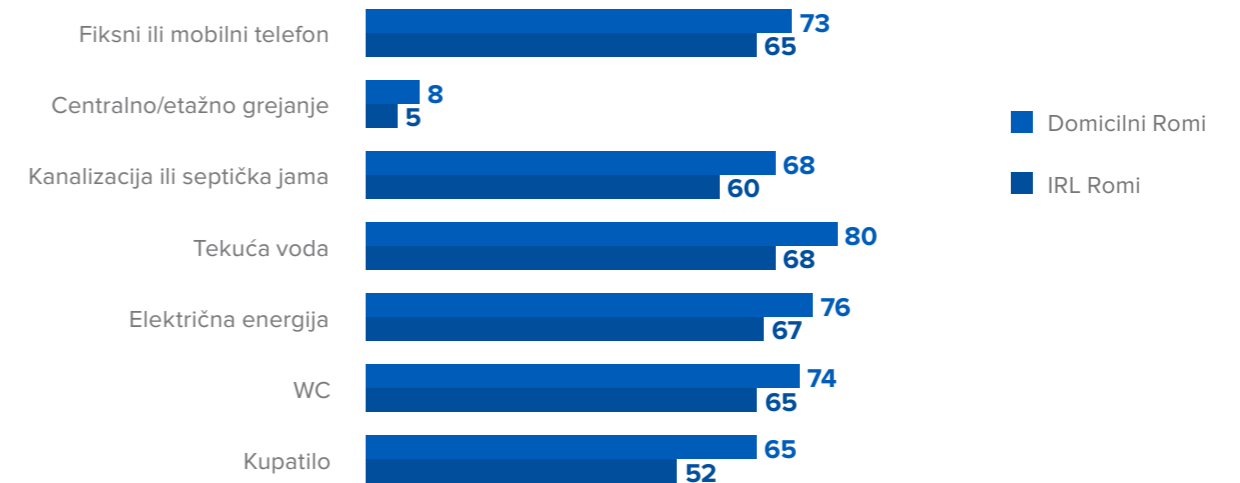
Što se tiče legalnosti stambenih objekata, veoma mali procenat u obe grupe ima legalne objekte. I na ovom pokazatelju IRL Romi stoje lošije – njih 20% je legalizovalo svoj stambeni objekat, dok je kod domicilnih taj broj 25%. Prijavu za legalizaciju objekata je predalo 16% IRL Roma i 25% lokalnih Roma. To znači da u nelegalnim objektima trenutno stanuje polovina domicilnih Roma i nešto manje od 2/3 IRL Roma.

Veličina stambenog prostora varira od 10m² pa sve do preko 200 m². Važniji pokazatelj je da je prosečan broj m² po članu domaćinstva na nivou celih grupa (IRL i domicilnih Roma) ispod prihvatljive granice za stanovanje od 15 m² kod IRL Roma (11.44 m²), a na samoj granici kod domicilnih (14.50 m²). Ipak, ovo je dobrim delom posledica malog broja slučajeva u kojima domaćinstva sa malim brojem članova raspolažu sa objektima velike kvadrature. Mereno na drugačiji način, 3/4 IRL romskih domaćinstava ima manje od 15 m² po ukućanu, dok je kod domicilnih Roma procenat takvih 64%. Treba dodati još da je prosečna kvadratura po članu domaćinstva u porodičnim kućama 15,2 m², u stanovima u stambenim zgradama 12,7 m², dok

je u neuslovnim objektima ta vrednost svega 6,1 m². U nastavku sledi pregled infrastrukturne opremljenosti i kvaliteta stambenog prostora (Grafikon 5.3.). I

ovde se može videti da mnogo romskih porodica živi u lošim uslovima, ali da su ti uslovi za IRL Rome nešto lošiji nego za domicilne Rome.

Grafikon 5.3. Infrastrukturna opremljenost domaćinstava, IRL Romi i domicilni Romi, u %

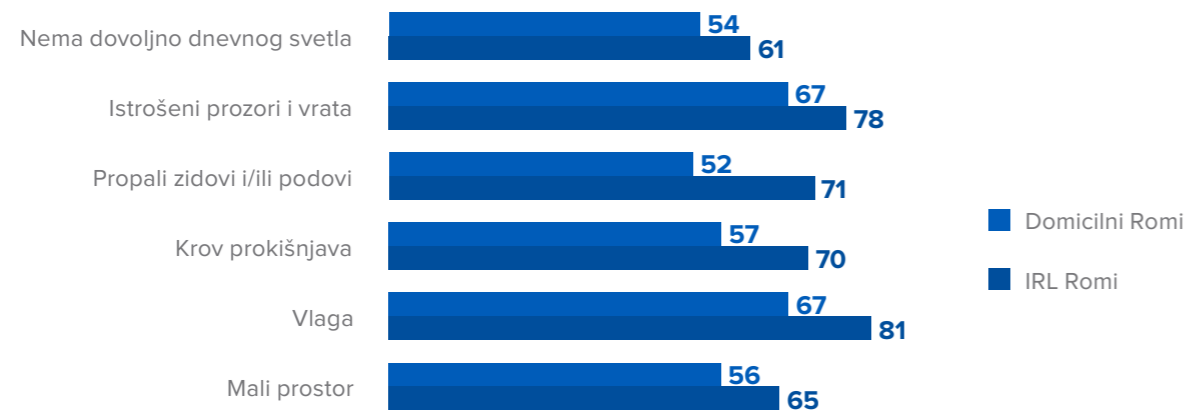

Iza ovih brojki krije se podatak da postoji 17% interno raseljenih i 8% domicilnih romskih domaćinstava koja nemaju ni jedan od gore prikazanih elemenata infrastrukturne opremljenosti. Da bi se dobila konciznija surnarna slika o opremljenosti stambenog prostora ove dve grupe romskih domaćinstava konstruisan je kompozitni indeks opremljenosti koji sumira pomenute elemente. Domaćinstva koja imaju manje od 5 elementa

(npr. tekuću vodu, struju, WC, septičku jamu i mobilni ili fiksni telefon) smatraju se nedovoljno opremljenim. Takvih domaćinstava je među IRL Romima bilo čak 48%, a među domicilnim Romima takođe znatnih 36%.

Kvalitet stambenog prostora je ocenjivan preko prisustva problema sa stambenim prostorom. Prisustvo ovih problema je prikazano u sledećem grafikonu.

Grafikon 5.4. Prisustvo problema sa stambenim prostorom, IRL Romi i domicilni Romi, u %

Zaključak je sličan kao kod prethodnih pokazatelja: i jedna i druga grupa Roma živi u nekvalitetnom stambenom prostoru, s tim što se kod domicilnih Roma učešće pojedinačnih problema sa stambenim prostorom uglavnom javlja kod otprilike polovine domaćinstava (osim vlage i istrošene stolarije), dok kod IRL domaćinstava više od 2/3 ima problema na svim indikatorima osim nedostatka dnevnog svetla. I u ovom slučaju je konstruisan kompozitni indeks kvaliteta stambenog prostora da bi se dao koncizniji sumarni pregled stanja. Realno, prisustvo bilo kojeg od problema prikazanih gore označava snižen kvali-

tet stanovanja. Međutim, u uzorku postoji svega 8% IRL romskih domaćinstava i 16% domicilnih romskih domaćinstava koja nemaju ni jedan od pomenutih problema. Frapantan je podatak da **čak 41% IRL i 30% domicilnih romskih domaćinstava ima svih 6 pobrojanih problema u stambenom prostoru**. Na kompozitnom indeksu kvaliteta stambenog prostora je nekvalitetnim smatran svaki stambeni prostor koji ima više od jednog pomenutog problema. Po ovom pokazatelju u nekvalitetnim uslovima živi 88% interno raseljenih romskih domaćinstava i 73% domicilnih romskih domaćinstava.

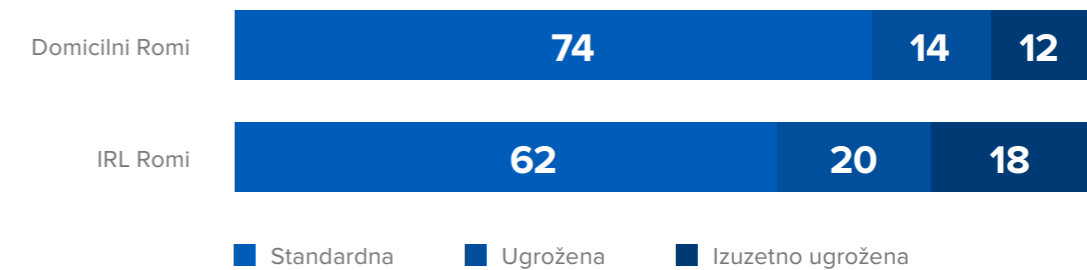
Interno raseljeni Romi žive u veoma lošim uslovima:

- 29% romskih IRL domaćinstava živi u objektima koji nisu namenjeni stanovanju i nisu njihovo vlasništvo.
- Jedna polovina nema osnovnu stambenu infrastrukturu.
- Skoro 90% živi u nekvalitetnim stambenim uslovima

Iz svih prethodno prikazanih podataka konstruisan je kompozitni indeks stambene ugroženosti koji izdvaja kategorije ugroženih i izuzetno ugroženih. U ugrožene su svrstani oni koji imaju manje od 15 m2 stambenog prostora po članu domaćinstva, imaju manje od 5 elementa infrastrukturne opremljenosti i više od jednog

problema sa kvalitetom stambenog prostora. Izuzetno stambeno ugrožena domaćinstva su ona koja uz pomenute elemente još žive u prostoru koji nije namenjen stanovanju (šupa, garaža i sl.). Distribucija ovih kategorija među anketiranim domaćinstvima je prikazana na sledećem grafikonu.

Grafikon 5.5. Stepenn stambene ugroženosti domaćinstava, IRL Romi i domicilni Romi, u %

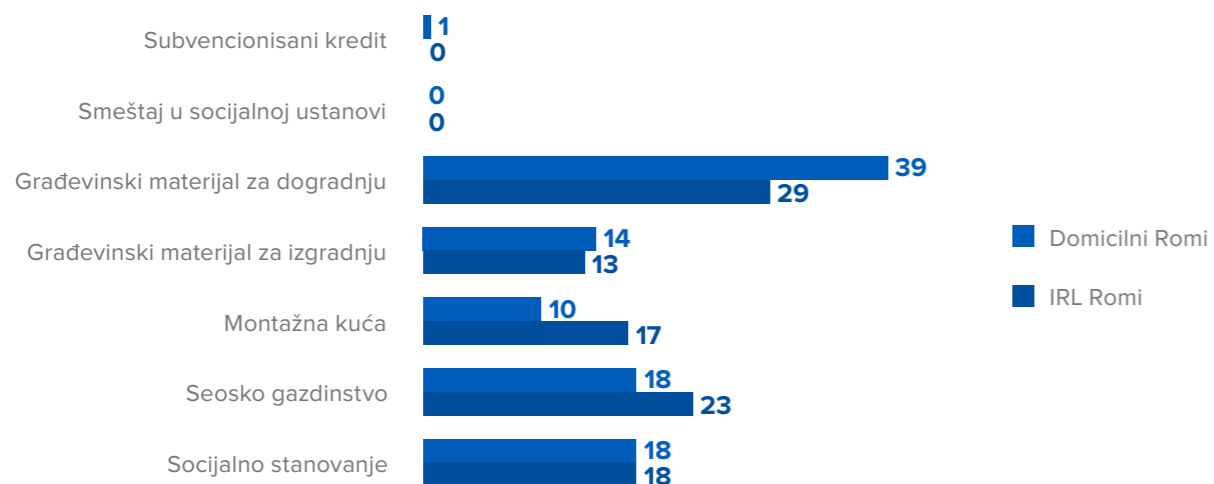

Romska domaćinstva već duže žive sa ovim problemima i mnoga od njih su se prijavljivala na programe za pružanje pomoći u rešavanju stambenih problema. Među IRL domaćinstvima takvih je 44%, a među domicilnim 27%. Međutim, svega 5% prvih i 3% drugih je dobilo neku vrstu pomoći za ovu svrhu, što daje stopu realizacije od 11%. To je u slučaju obe grupe najčešće bila pomoć u građevinskom materijalu, a potom socijalni stan za IRL Rome i socijalni stan ili seosko gazdinstvo za domicilne Rome.

S obzirom na prethodno navedene podatke, od izuzetnog značaja je proceniti koji oblik pomoći za poboljša-

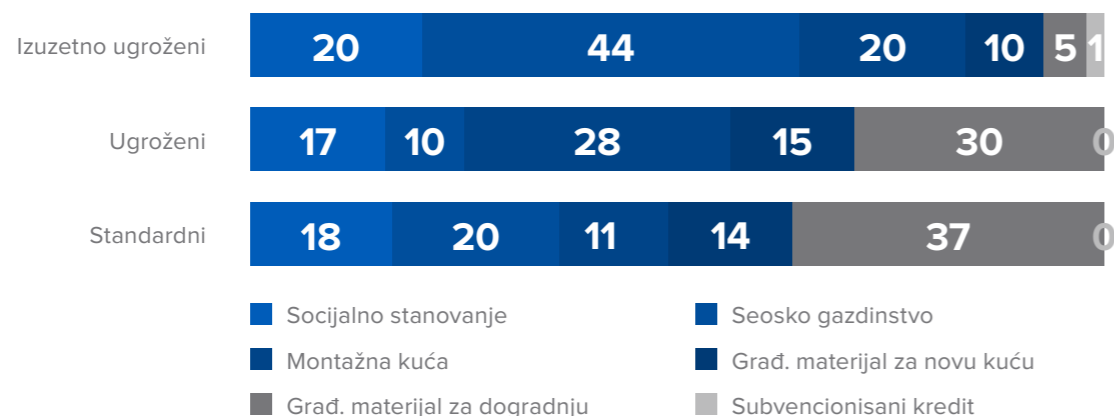
nje uslova stanovanja bi IRL Romi prihvatili u budućnosti. U anketi im je ponuđena mogućnost višestrukog izbora i u prvom koraku treba naglasiti da je, u skladu sa prethodnim nalazom, interesovanje bilo najveće za građevinski materijal za dogradnju postojećeg objekta, nešto više kod domicilnih Roma nego kod interno raseljenih. IRL Romi su više interesovanja pokazali za seoska gazdinstva i montažne kuće, a jednako koliko i domicilni Romi za socijalno stanovanje. Najmanje interesovanja su obe grupe pokazale za subvencionisane kredite. Kada su upitani koji od navedenih oblika pomoći bi im najviše odgovarao, ispitanici su odgovorili kao što je prikazano u sledećem grafikonu.

Grafikon 5.6. Poželjni tip stambene pomoći, IRL Romi i domicilni Romi, u %

Ako se sada pogleda kakve su preferencije u pogledu stambene pomoći među IRL Romima sa različitim stepenima stambene ugroženosti dobija se slika kao u sledećem grafikonu.

Grafikon 5.7. Poželjni tip stambene pomoći za različite nivoe stambene ugroženosti IRL Roma, u %

Raspodela preferencija u rešavanju stambenih problema je prilično očekivana.

Foto: UNHCR / V. Simić

U kontekstu prethodno navedenog zanimljiv je i nalaz da bi čak 43% IRL Romskih domaćinstava prihvatilo da se zbog povoljnog stambenog rešenja preseli u drugu opštinu. Ovakvu opciju prihvata i 1/3 domicilnih Roma. Međutim, u to ne spadaju opštine na KiM – povratak na KiM nije prihvatljiva opcija za većinu IRL Roma (tek oko 2%). Ovo svakako ima veze i sa činjenicom da od

Oni koji imaju manje stambenih problema se najradije opredeljuju za adaptaciju i dogradnju postojećih objekata, oni koji imaju više problema, ali žive u nekom stambenom objektu bi najradije prihvatili da dobiju novu (montažnu) kuću ili adaptiraju postojeći objekat, dok bi oni koji praktično nemaju ništa najradije prihvatili seosko gazdinstvo.

41% IRL Roma koji imaju ili su imali neki stambeni objekat u vlasništvu na KiM, samo 3% (što je malo više od 1% svih IRL Roma) može da potvrdi da je njihova imovina neoštećena. Njih 35% ne zna u kakvom stanju im je imovina, dok 61% zna da je uništena ili oštećena. Većina ispitanika ne zna do odgovori na pitanje o glavnim razlozima za neraspolaganje stambenom jedinicom

na Kosovu. Među onima koji mogu da odgovore na ta pitanja glavni razlozi su: neovlašćeno zaposedanje (42%) i to sto je kuća prazna (15%).

Stambeni uslovi u kojima žive IRL Romi su veoma loši, a za znatan broj domaćinstava ispod linije ljudskog dostojanstva. Veliki broj raseljenih romskih domaćinstava nema sopstvenu stambenu jedinicu, a i ako ima to je najčešće slabo opremljeno i u lošem stanju. Za skoro trećinu ovih domaćinstava se može reći da je stambeno ugroženo, od toga polovina čak veoma

ugrožena. U traganju za adekvatnim stambenim rešenjima se ne može računati na imovinu ovih domaćinstava na KiM, tako da je pravo pitanje kakvo rešenje se može postići u Srbiji. Dobra okolnost je da su ova domaćinstva spremna na različita rešenja i da su u tu svrhu spremna da se presele u drugo mesto, mnoga od njih i na selo.

Foto: UNHCR / V. Simić

6. PRIHODI

Postizanje održivih rešenja za interno raseljene Rome sa KiM u najvećoj meri zavisi od njihove sposobnosti da obezbeđuju prihode koji omogućuju pristojno stanovanje i zadovoljavajuće socijalne usluge. Osim stambenih uslova, siromaštvo, tj. niski prihodi, su ključna slaba tačka u životnim strategijama romskih domaćinstava, a posebno IRL Roma. Iz podataka o stanju ljudskih resursa smo videli da IRL Romi imaju izuzetno

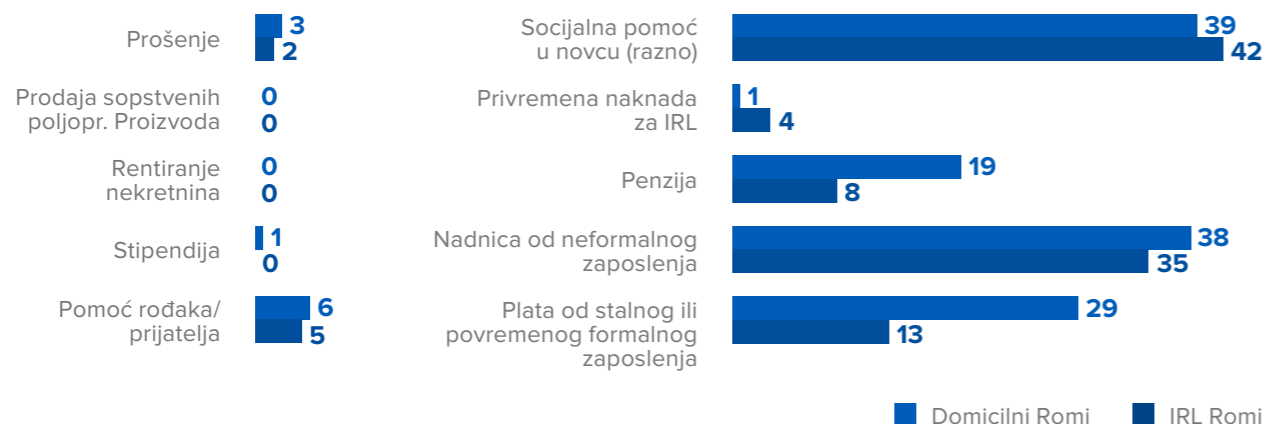
nisko obrazovanje i ne raspolažu veštinama koje omogućuju bolju poziciju na tržištu rada, da imaju izuzetno visoku stopu nezaposlenosti, a i kada rade to su uglavnom nestabilni i najnekvalitetniji poslovi. Ovo ukazuje na potencijalno veoma lošu sliku o njihovim prihodima. Da bi se to konkretnije prikazalo, postavljena su pitanja o izvorima i visini njihovih prihoda. Podaci će i ovde biti prikazani uporedno za IRL Rome i domicilne Rome.

Interno raseljena romska domaćinstva su izuzetno siromašna, siromašnija i od domicilnih romskih domaćinstava. 92% prvih i 78% drugih se nalazi ispod praga rizika od siromaštva (definisano na 13.680 din mesečno po ekvivalentnom odraslom).

98% raseljenih romskih domaćinstava i 94% domicilnih ne mogu da zadovolje osnovne potrebe za ishranu, plaćanje računa, zdravstvenu negu, higijenu, školovanje i lokalni transport.

Više od 2/3 IRL Roma vidi zapošljavanje ili napredak na poslu kao rešenje za popravljanje ekonomskog položaja.

Grafikon 6.1 Prisustvo različitih izvora prihoda u domaćinstvu, IRL Romi i domicilni Romi, u %

Dosta monetarizovane socijalne pomoći, nešto neformalnog rada, malo formalnog zaposlenja i vrlo malo od penzija je kratak opis strukture prihoda IRL romskih domaćinstava. Izuzetno mali broj domaćinstava ima privremenu naknadu za interno raseljena lica koja su ostala bez zaposlenja na KiM i isto toliko malo povremenu pomoć od rođaka ili prijatelja. Slika o prihodima je loša i za domicilne Rome, ali je ipak vidno bolja u odnosu na IRL Rome, jer domicilni Romi češće imaju stalnu platu ili penziju i uz to nešto češće zarađuju i od neformalnog zaposlenja.

Iz prethodnih podataka logično slede odgovori 98% raseljenih romskih domaćinstava i 94% domicilnih da ne mogu da zadovolje osnovne potrebe za ishranu, plaćanje računa, zdravstvenu negu, higijenu, školovanje i lokalni transport. Ovo je ujedno podatak o izuzetnoj materijalnoj depriviranosti ovih domaćinstava.

Slika o prihodima može biti dopunjena informacijom o broju članova domaćinstva koji ostvaruju bilo kakav prihod. Najpre, važno je istaći da je procenat domaćinstava koji nemaju nijednog ovakvog člana,

tj. nemaju nikakav prihod, 2% kod IRL Roma i 3% kod domicilnih Roma. Prosečna stopa prihodovnosti je 0,7 kod IRL Roma i 0,68 kod domicilnih, što znači da u proseku nešto više od 2/3 članova domaćinstva učestvuje u prihodovanju⁸.

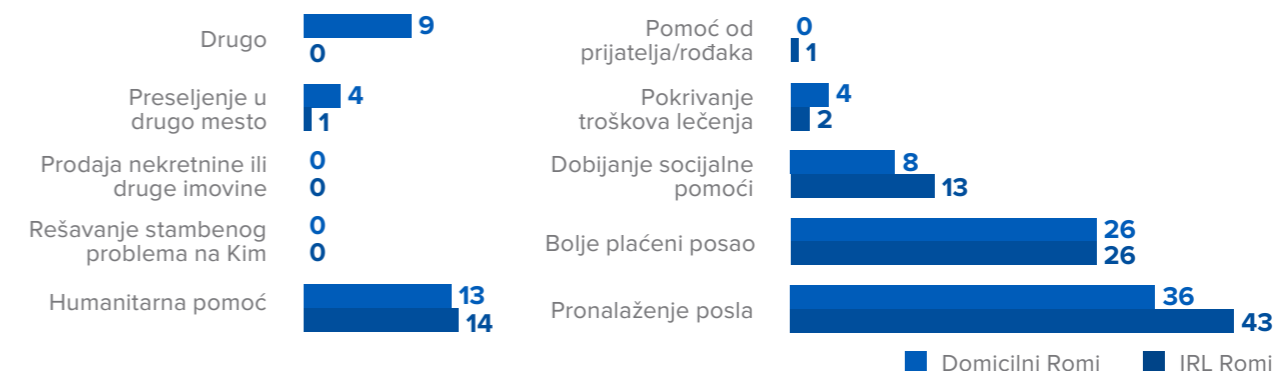
Na pitanje o ukupnim prihodima iz svih izvora u mesecu pre anketiranja odgovor je izbeglo svega 27 domaćinstava (2%). Ni broj domaćinstava koja su prijavila prihode od 0 dinara nije velik, takvih nema među IRL Romima i ima ih 4 među domicilnim. Raspon prihoda varira od 300 dinara do 100.000 dinara, ali se skoro 50% IRL romskih domaćinstava nalazi u rasponu od 10.000 do 20.000 dinara. Kod domicilnih Roma koncentracija 50% domaćinstava je u rasponu od 15.000 do 30.000 dinara. Shodno tome, prosečna vrednost prihoda za IRL romska domaćinstva je 16.774 dinara, a za domicilna 21.898. Međutim, kao što je pokazano, IRL domaćinstva su mnogoljudnija nego domicilna, pa je ova razlika iskazana preko prosečnog prihoda po članu domaćinstva još veća: 4.504 kod raseljenih domaćinstava i 6.031 kod domicilnih.

U slučaju prihoda kao dimenzije uslova života je teško odrediti liniju koja bi mogla da razgraniči ugrožena domaćinstva od ostalih, jer su ova domaćinstva vrlo siromašna po svim formalnim pokazateljima. Prihvatajući kao tačnu informaciju koju su domaćinstva dala o svojim ukupnim prihodima i uzimajući za relevantan podatak o pragu rizika od siromaštva od 13.680 dinara zasnovan na, nedavno po prvi put primenjenoj u Srbiji, SILC⁹ metodologiji (Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjivanju siromaštva u Sr-

biji: 47), možemo izračunati rizik siromaštva¹⁰ i za domaćinstva obuhvaćena anketom o potrebama interno raseljenih Roma sa KiM. Dakle, **ispod praga rizika od siromaštva nalazi se 92% domaćinstava interno raseljenih Roma** i 78% domaćinstava domicilnih Roma.

Ispitanici u anketnom istraživanju su dali odgovor na pitanje koja vrsta pomoći bi najpre popravila njihov ekonomski položaj. Odgovori na ovo pitanje su prikazani u sledećem grafikonu.

Grafikon 6.2. Poželjna vrsta pomoći za popravljavanje ekonomskog položaja, IRL Romi i domicilni Romi, u %

Više od 2/3 IRL Roma vidi zapošljavanje ili napredak na poslu kao rešenje za popravljavanje ekonomskog položaja. Ipak, nešto više od 1/4 je uvereno da bi socijalna i humanitarna pomoć bile bolje reše-

nje, a to nisu prvenstveno staračka domaćinstva ili domaćinstva bez aktivnih članova, nego naprotiv, uglavnom domaćinstva u kojima nema starijih od 64 godine.

Iz svega rečenog o prihodima domaćinstava interno raseljenih Roma možemo da zaključimo da su ovo domaćinstva sa dominantnim prihodima iz neformalnog rada i socijalne pomoći, što ih, s obzirom na kvalitet i plaćenost poslova koje rade i broj izdržanih članova domaćinstva, čini izuzetno siromašnim. Njihova sposobnost da finansijski podrže kvalitetnije stambeno rešenje i ukupno bolje životne uslove je gotovo nikakva. Ipak, oni iskazuju volju da kroz pronalaženje stalnijeg i bolje plaćenog posla poprave svoj ekonomski položaj i tu treba tražiti prostor za postizanje održivih rešenja.

⁸ svetlu podatka o visokoj stopi zavisnosti predstavljenoj u poglavlju o ljudskim resursima domaćinstava, ovaj podatak treba tumačiti time da se dečiji dodatak pripisuje detetu kao osnovi za prihodovanje, a i time da mnogi članovi domaćinstva rade neformalno na sezonskim poslovima ili prikupljanju sekundarnih sirovina.

⁹ EUROSTAT Survey on Income and Living Conditions – anketa o prihodima i uslovima života.

¹⁰ Ukupni prihodi podeljeni sa brojem članova domaćinstva prema OECD skali ekvivalencije: prvi odrasli član ima ponder 1, svaki sledeći odrasli 0,5, a svako dete (mlađe od 15 godina) 0,3.

Foto: UNHCR / I. Szabo

7. PRISTUP SOCIJALNIM USLUGAMA

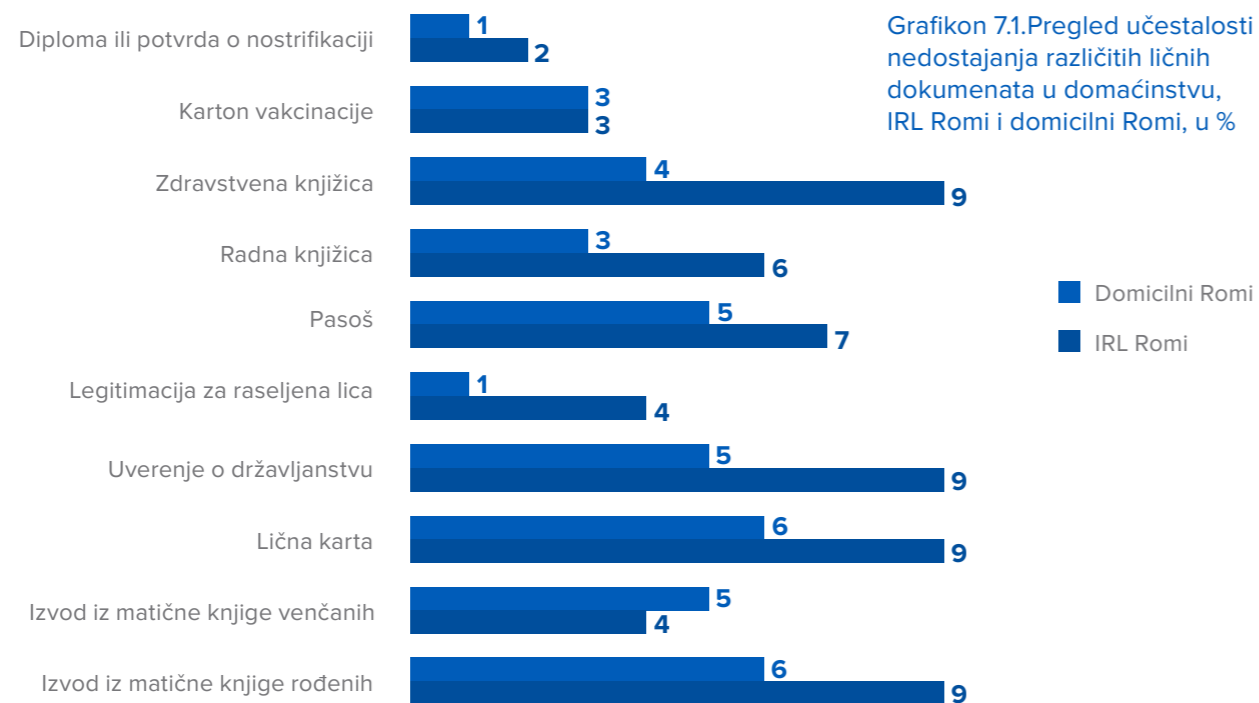
U ovom poglavlju će biti reči o različitim institucionalizovanim mehanizmima socijalne podrške interno raseljenim Romima sa KiM koji bi trebalo da omoguće njihovo uspešnije socijalno uključivanje. Biće analizirana pitanja vezana za njihov osnovni građan-

ski status, tj. posedovanje najvažnijih ličnih dokumenata, zatim pitanja vezana za osnaživanje ljudskih resursa (pristup zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, merama podrške zapošljavanju), kao i ostvarivanje prava na socijalnu zaštitu.

Lična dokumenta

U okviru zajedničke saradnje ostvarene Sporazumom o razumevanju između UNHCR, Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave i Zaštitnika građana postignuti su značajni pomaci u smanjenju broja “pravno nevildjivih” Roma i Roma bez lične dokumentacije. Ovaj uspeh je rezultat zajedničkih napora na stvaranju sistemskih rešenja kojima bi se ti problemi otklonili u budućnosti. Međutim medju IRL Romima još uvek ima jedan broj onih koji nisu upisani u matičnu knjigu rođenih. Zbog toga je dogovoreno da se saradnja u okviru Sporazuma o razumevanju produži do kraja 2016. godine.

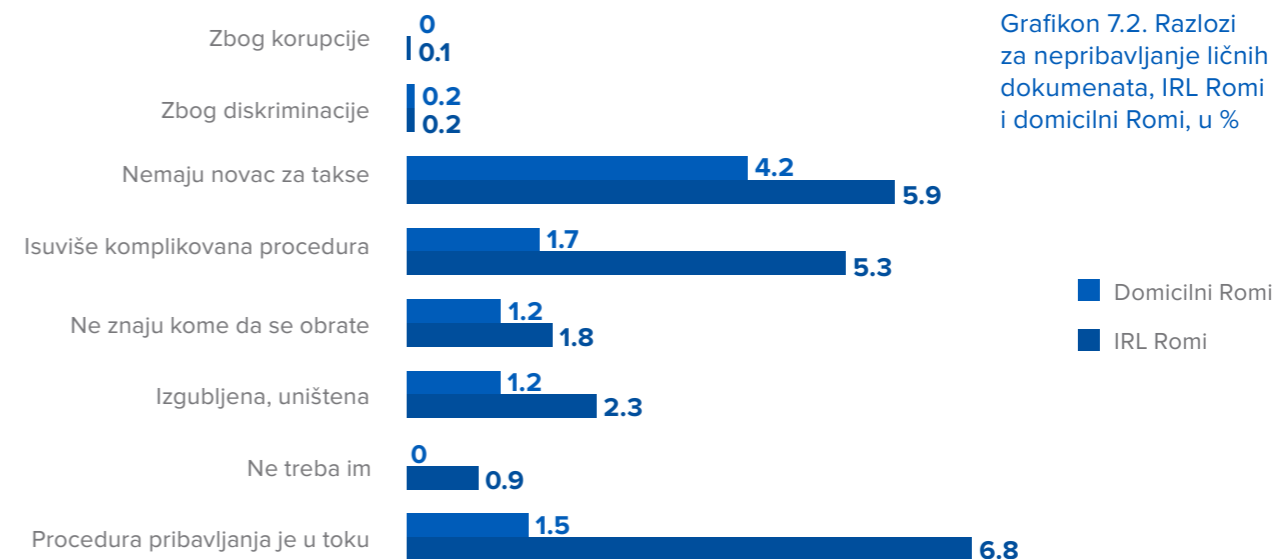
Procenat domaćinstava IRL Roma koja imaju nekog člana koji nije upisan u knjigu rođenih je 5%, a među domicilnim Romima takvih je manje od 1%. Na pitanje da li su sva deca mlađa od 15 godina registrovana u matičnoj knjizi rođenih 7% prvih i 2% drugih domaćinstava je reklo da nisu. Iako je ova slika nešto bolja nego ona iz 2011. godine kada je raden prethodni izveštaj na ovu temu (na podacima iz 2010), jos uvek treba da se radi na poboljšanju socijalne uključenosti IRL Roma (i drugih Roma). Ovo su problemi koji zahtevaju hitno rešavanje, kako bi se sva domaćinstva i pojedinci doveli u isti pravni položaj.

Pređeni podaci ukazuju da je nedostatak ličnih dokumenata još uvek značajan problem među interno raseljenom romskom populacijom. Izvod iz MKR, lična karta, uverenje o državljanstvu i zdravstvena knjižica nedostaju nekome od članova u 9% domaćinstava. Ovde se ne radi o istih 9% domaćinstava kojima nedostaju sva ova četiri dokumenta, ali je važno ista-

ći i da polovini domaćinstava koja nemaju sve važne dokumente nedostaje više od tri takva dokumenta.

Razlozi zbog kojih ispitanici ne mogu da pribave potrebna dokumenta su raznovrsni, ali dominiraju komplikovanost procedura i nedostatak novca za plaćanje taksi. Diskriminacija se nije pojavila kao važan faktor.

U skladu sa prethodnim, kada se opredeljuju za vrstu pomoći koja im je najpotrebnija prilikom pribavljanja ličnih dokumenata, interno raseljeni Romi najčešće pominju novac za takse (9% anketiranih, tj. praktično svi koji su prijavili da im neki dokument nedostaje) i prisustvo lica koje poznaje proceduru pribavljanja dokumenata (6,5%). Korisno je i objaš-

njenje procedure (besplatna pravna pomoć), koju je pomenulo 5,3% domaćinstava, dok je prisustvo prevodioca pominjano retko (1,2%). Ako treba da se opredele za jednu od ovih vrsta pomoći, najčešće pominju novac za takse, a onda podjednako besplatnu pravnu pomoć i prisustvo osobe koja poznaje proceduru.

Zdravstvena zaštita

I u pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem postoji vidna razlika između interno raseljenih i domicilnih romskih domaćinstava. Dok je učešće domaćinstava u kojima su svi članovi pokriveni zdravstvenim osiguranjem kod domicilnih Roma 95%, kod IRL Roma je to 85%. Najčešće se dešava da 1 ili 2 člana domaćinstva nemaju zdravstveno osiguranje, međutim među IRL domaćinstvima koja su uskraćena za ovaj oblik socijalne zaštite je 1/3 onih u kojima zdravstveno osiguranje nema više od 3 člana domaćinstva, što čini 5% od ukupnog broja IRL romskih domaćinstava.

Na pitanje o tome koja vrsta podrške bi im koristila u obezbeđivanju zdravstvenog osiguranja, samo mali broj IRL domaćinstava je odgovorio da im pomoć ne treba i da će se snaći sami, njih 9%. Najveći problem im je nedostatak ličnih dokumenata neophodnih za ostvarivanje prava na zdravstveno osiguranje – 85% od onih koji nemaju osiguranje je istaklo ovaj problem, a on se najčešće javlja i kod domicilnih Roma. Osim toga kao poželjni oblici podrške se javljaju još i pružanje informacija o pravima i procedura (besplatna pravna pomoć) i prisustvo lica sa

iskustvom u administrativnim procedurama. Prema ovom obrascu se IRL Romi izjašnjavaju i kada treba da odaberu samo jedan oblik pomoći kao najvažniji – 76% onih kojima za bar jednog člana domaćinstva nedostaje zdravstveno osiguranje kaže da im je neophodno pribavljanje odgovarajućih ličnih dokumenata, 10% da im trebaju relevantne informacije, a 4% bi volelo prisustvo osobe sa iskustvom u administrativnim poslovima.

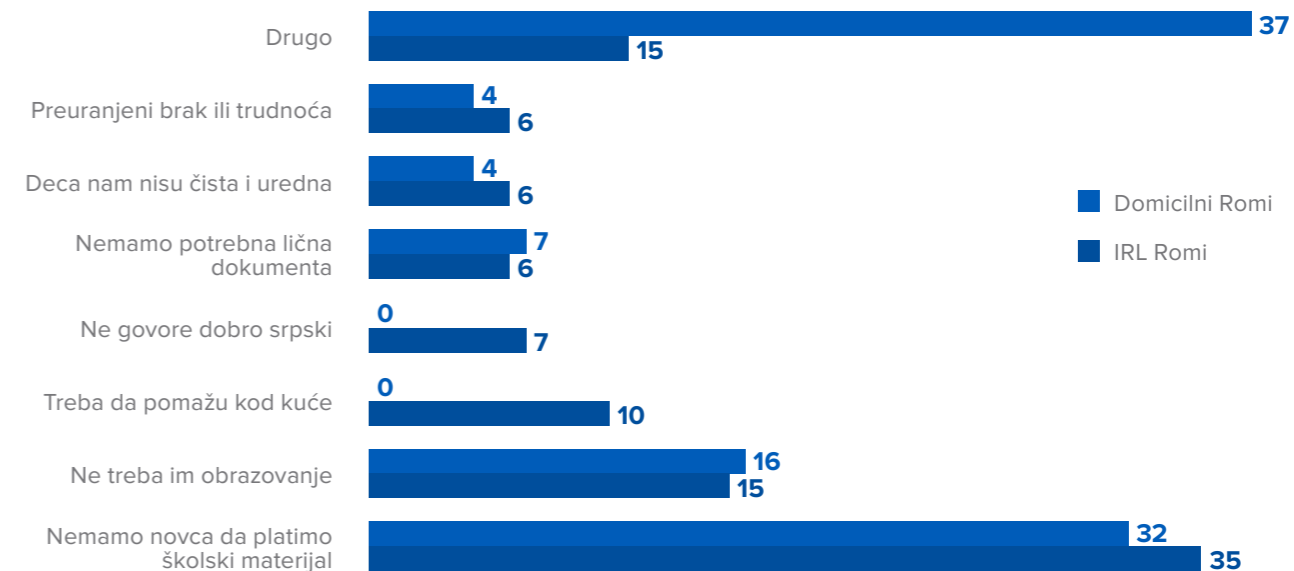
Jedan od važnih aspekata zdravstvene zaštite koji je analiziran kroz ovu anketu je vakcinacija dece. Nakon dolaska sa KiM 90% interno raseljenih romskih domaćinstava je dobilo ponudu da vakciniše decu. U velikom broju domaćinstava vakcinacija je obavljena. Ipak, u oko 6% domaćinstava koja imaju decu uzrasta do 15 godina postoji barem jedno dete koje nije vakcinisano. U 50% ovih domaćinstava je nevakcinisano 1 dete, u 23% 2 deteta, a u preostalih 27% troje ili više dece. Kao glavne razloge zbog kojih nisu vakcinisali decu ispitanici su naveli hroničnu bolest deteta ili to da je dete bilo bolesno u periodu kada je trebalo da bude vakcinisano.

Odustajanje od školovanja

U uzorku je bilo 64% domaćinstava interno raseljenih Roma koja imaju decu u uzrastu obaveznog predškolskog, osnovnog ili srednjeg obrazovanja (6-18 godina starosti). Među njihovim susedima domicilnim Romima takvih domaćinstava je 63%. Od ukupnog broja dece tog uzrasta među IRL doma-

ćinstvima 66% nije pohađalo školu u tekućoj školskoj godini, a među susednim domicilnim romskim domaćinstvima 72% nije pohađalo školu. Razlozi za nepohađanje škole koje su naveli ispitanici u anketi su raznovrsni, ali dominantan je nedostatak novca za plaćanje školskog materijala.

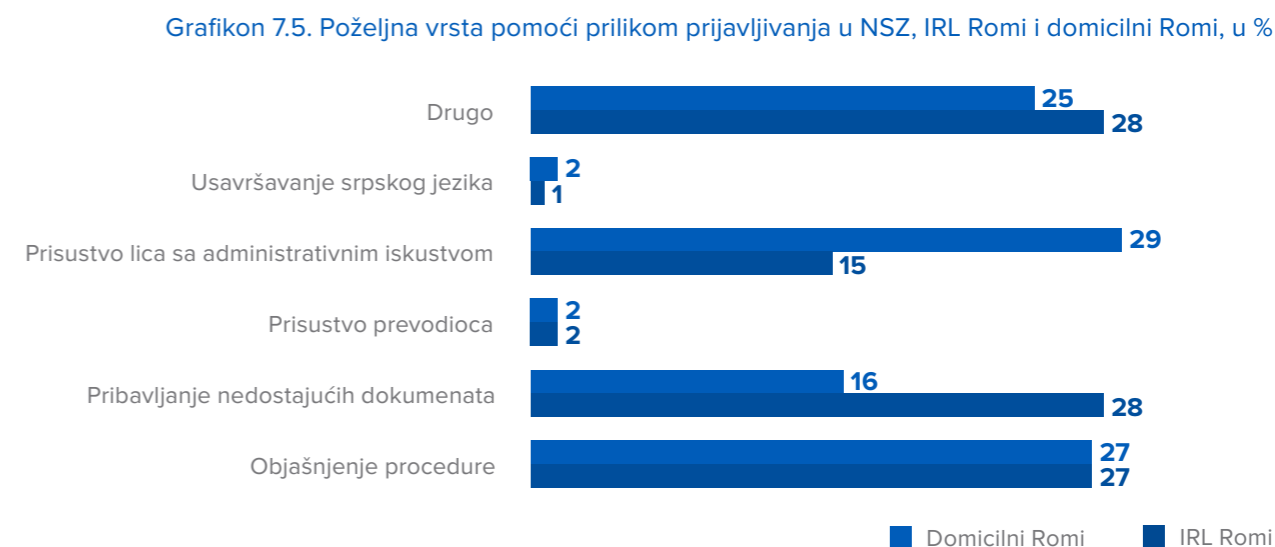
Grafikon 7.3. Glavni razlozi zbog kojih deca uzrasta 6-18 ne pohađaju školu, IRL Romi i domicilni Romi, u %¹¹

Na pitanja o vrstama podrške koja bi im bila potrebna da bi deca školskog uzrasta koja su van sistema obrazovanja nastavila da idu u školu odgovorilo je od 122 do 134 ispitanika iz oba poduzorka, znatno manje nego što je domaćinstava koja imaju ovakvu decu. Najčešće su pominjani školski materijal i ode-

ća i obuća, ali se u određenom broju slučajeva javljaju i obuka iz srpskog jezika i prilagođavanje školskog programa. Kada su upitani da odaberu jedan, najznačajniji oblik podrške koji bi želeli da dobiju, ispitanici su birali kao što je prikazano u sledećem grafikonu.

¹¹ Nadležno Ministarstvo je izdalo uputstvo da se deca moraju upisati u školu čak i kada im nedostaju potrebna lična dokumenta, a da ta dokumenta treba naknadno pribaviti. Škole po pravilu ovo uputstvo primenjuju, ali jedan broj roditelja ovo, očigledno, navodi kao razlog da deca ne pohađaju školu.

Pristup Nacionalnoj službi za zapošljavanje

Kao što je pokazano ranije, nezaposlenost je jedan od ključnih problema u formulisanju održive životne strategije romskih domaćinstava, a pogotovo domaćinstava interno raseljenih Roma sa KiM. U uzorku ima 83% domaćinstava IRL Roma koja imaju bar jednog nezaposlenog člana, a 76% domaćinstava u kojima je bar jedan nezaposleni član registrovani kod NSZ. Slična tendencija postoji i kod domicilnih Roma, samo nešto slabijeg intenziteta – kod njih 85% domaćinstava ima nezaposlenog člana, a 80% članove koji su prijavljeni kod NSZ. Glavni razlozi zbog kojih se nezaposleni interno raseljeni Romi ne

prijavljaju kod NSZ su to što ne veruju da mogu da nađu posao preko NSZ (64%) i/ili što nemaju lična dokumenta koja su potrebna za prijavljivanje (38%). Ostali razlozi, kao što su nedostatak informacija o NSZ, nepoznavanje procedure prijavljivanja ili iskustvo diskriminacije u NSZ se javljaju retko.

Ipak, osim pribavljanja neophodnih dokumenata, objašnjenje procedure i prisustvo osobe sa iskustvom prilikom prijavljivanja se javljaju često prilikom izbora poželjnog oblika podrške za prijavljivanje u NSZ.

Ispitanicima je postavljeno pitanje i o poželjnom tipu zaposlenja za one koji su trenutno nezaposleni. Najveći procenat ispitanika, njih 62%, bi voleo da ima stalan posao za poslodavca, 15% bi odabralo samozaposlenost, 11% sezonske poslove, dok se za samostalni poljoprivredni posao i javne radove opredeljuje znatno manji procenat.

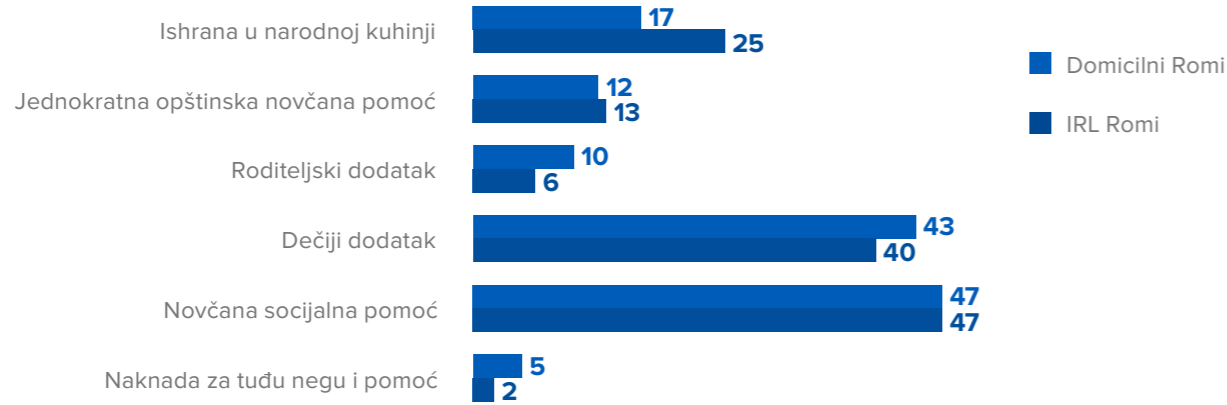
Socijalna pomoć i socijalna zaštita

Romska domaćinstva u velikom broju žive u segregiranim naseljima i u uslovima ekstremnog siromaštva, bez redovnog zaposlenja i sa izuzetno niskim i nestabilnim prihodima. Zbog toga je za njih sistem socijalne pomoći od izuzetnog značaja. Već je poznata činjenica da romska domaćinstva imaju najveći udeo onih koja primaju novčanu socijalnu pomoć, ali za ove porodice su bitne i usluge socijalne zaštite kako bi se osnažila njihova integracija u zajednicu. Zato će

na ovom mestu biti prikazan pristup interno raseljenih i domicilnih romskih domaćinstava različitim oblicima finansijske pomoći i različitim oblicima socijalne zaštite, kao i procena onih koji tu pomoć nisu dobili o glavnim razlozima zbog kojih se to desilo.

U sledećem grafikonu su izloženi podaci o učešću domaćinstava koja primaju neki oblik novčane pomoći ili imaju pravo na ishranu u narodnoj kuhinji.

Grafikon 7.6. Udeo domaćinstava u kojima bar jedan član prima finansijsku socijalnu pomoć ili obrok u narodnoj kuhinji, IRL Romi i domicilni Romi, u %

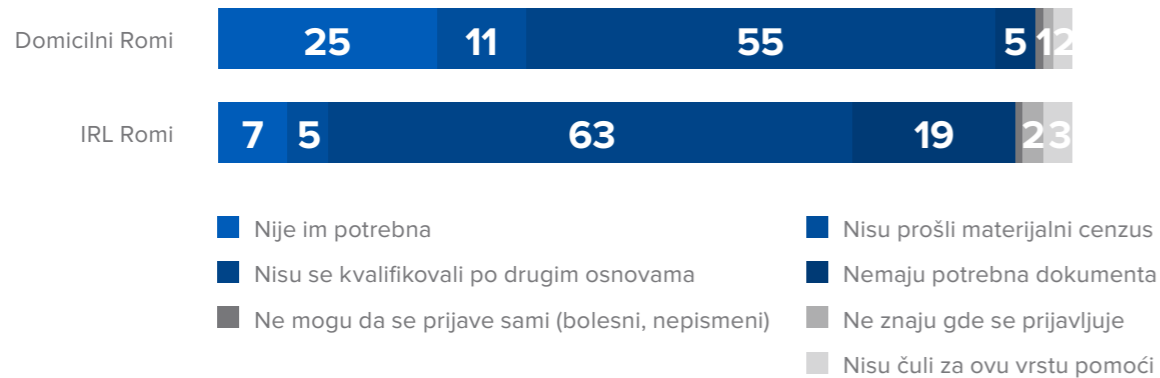

Učešće domaćinstava koja primaju novčanu socijalnu pomoć i/ili dečiji dodatak je visoko, kao što je i očekivano. Međutim, treba istaći nalaz da je stopa učešća ovakvih domaćinstava jednaka kod IRL i domicilnih Roma, a stopa učešća dečijeg dodatka čak i niža kod IRL Roma, iako su ova domaćinstva siromašnija i imaju prosečno više dece nego domaćinstva domicilnih Roma. Učešće domaćinstava koja

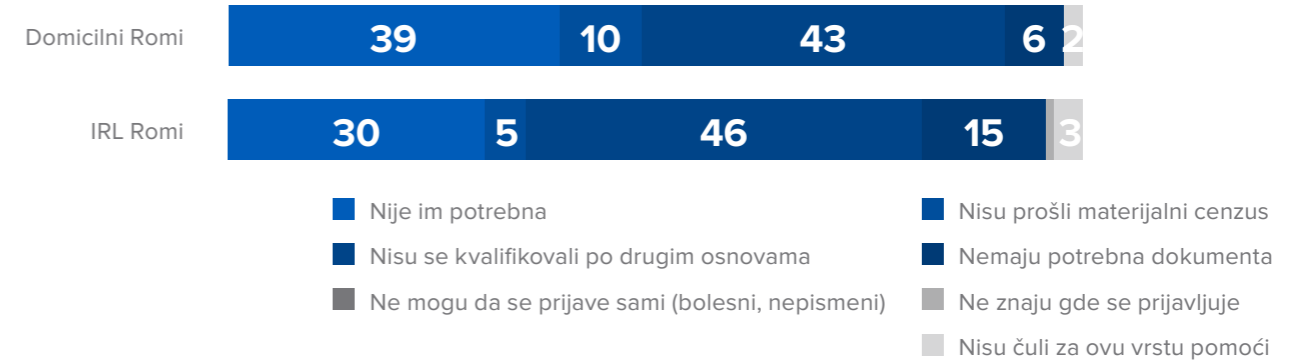
primaju pomoć je veće kod IRL Roma nego kod domicilnih samo u slučaju najdostupnije od svih vrsta pomoći – ishrane u narodnoj kuhinji.

U nastavku će biti prikazani glavni razlozi zbog kojih domaćinstva nisu dobila dva glavna oblika pomoći: novčanu socijalnu pomoć i dečiji dodatak.

Grafikon 7.7. Razlozi za neprimanje novčane socijalne pomoći, IRL Romi i domicilni Romi koji nisu primili pomoć, u %

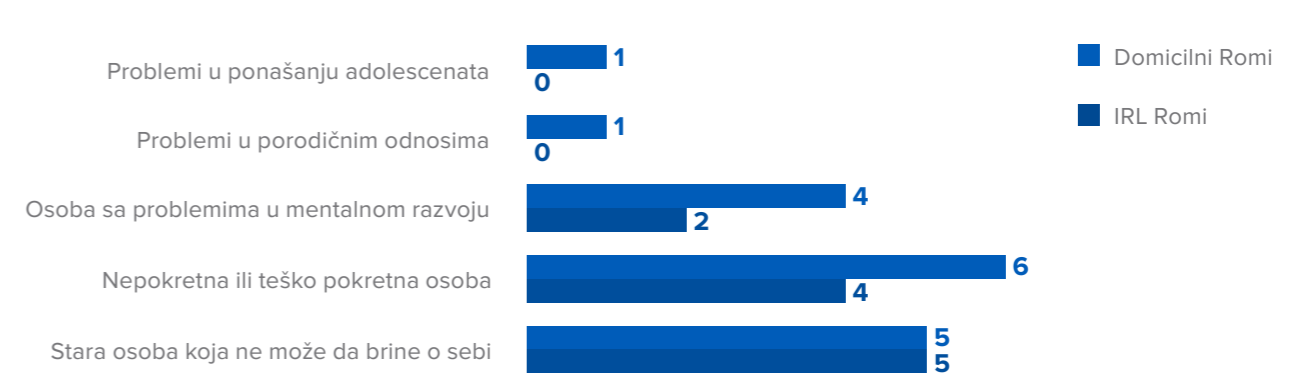
Grafikon 7.8. Razlozi za neprimanje dečijeg dodatka, IRL Romi i domicilni Romi koji nisu primili dečiji dodatak, u %

Kao što se može očekivati na osnovu stepena siromaštva i broja dece u domaćinstvima, IRL Romi ređe biraju odgovor da im novčana socijalna pomoć ili dečiji dodatak ne trebaju. U slučaju obe vrste pomoći oni češće imaju problem sa nedostajanjem potrebnih dokumenata za ostvarivanje prava i sa kvalifikacijom Centra za socijalni rad o kvalifikovanosti za pomoć nego što je to slučaj sa domicilnim Romima. Ovo su dva pravca u kojima treba usmeriti podršku u narednom periodu.

Što se tiče prisustva problema u porodici za koje je potrebna usluga socijalne zaštite, u anketnom upitniku je nabrojano nekoliko problema koji se najčešće javljaju, a ispitanici su odgovarali da li imaju takav problem u domaćinstvu i da li su dobili pomoć za njihovo rešavanje. Incidencija problema je relativno niska i prilično ujednačena među IRL i domicilnim romskim domaćinstvima, kao što se vidi u sledećem grafikonu.

Grafikon 7.9. Socijalni problemi u domaćinstvu, IRL Romi i domicilni Romi, u %

Stepen dobijanja pomoći je vrlo ujednačen između IRL i domicilnih romskih domaćinstava. Proporcija domaćinstava koja su dobila pomoć za navedene probleme je mala – za probleme u porodičnim odnosima i u ponašanju adolescenata manje od 10%, a kod ostalih problema između 20% i 25% domaćinstava je dobilo pomoć. Ustanove socijalne zaštite su

dominantni pružalac podrške u ovim slučajevima, ali nije zanemarljiva ni uloga lokalnih samouprava i nevladinih organizacija.

Struktura poželjnih oblika pomoći je gotovo identična kod obe grupe romskih domaćinstava.

Grafikon 7.10. Poželjne vrste podrške za pristup uslugama socijalne zaštite, IRL Romi i domicilni Romi u %

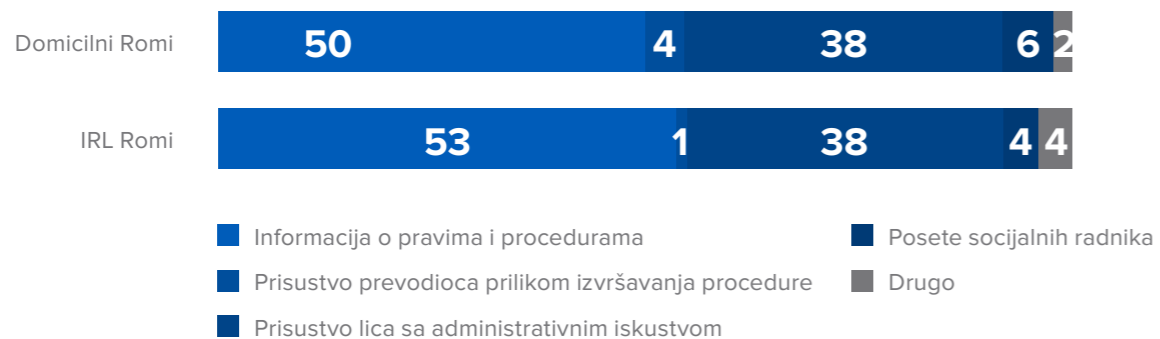

Foto: UNHCR / I. Szabo

8. SOCIJALNA PARTICIPACIJA, DISKRIMINACIJA I SIGURNOST

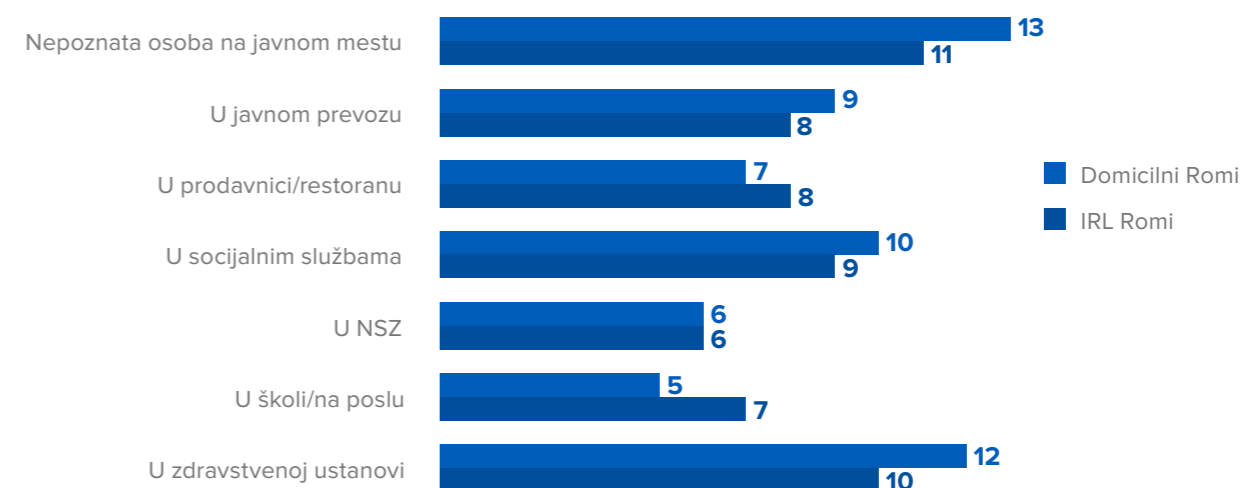
Iako su u Srbiji poslednjih godina u okviru aktivnosti definisanih kroz Dekadu Roma i programe različitih međunarodnih organizacija znatno povećane mogućnosti za participaciju Roma u društvenom, kulturnom i političkom životu, praksa u ovim oblastima nije razvijena i Romi ostaju prilično nevidljivi i isključeni. Glavni oblici participacije Roma se svode na obeležavanje tradicionalnih romskih praznika, učešće na izborima za veća nacionalnih manjina i eventualno učešće u radu neke romske NVO (Cvejić, 2014).

Anketno istraživanje daje slične rezultate. Potencijal za socijalnu participaciju kod obe grupe Roma je veoma nizak, ali je kod interno raseljenih još niži nego kod domicilnih. Svega 5% IRL su članovi nekog udruženja koje zastupa interese Roma, za razliku od 9% kod domicilnih Roma. Ovo se poklapa sa njihovim osećajem da lično mogu da utiču na odluke op-

štinskih ili državnih institucija koje se tiču njihovog statusa i kvaliteta života – samo 4% IRL Roma i 9% domicilnih Roma oseća da je to u njihovoj moći. S druge strane, nešto nade za povećanje participativnosti leži u nalazu da bi 30% interno raseljenih i 38% domicilnih Roma bilo spremno da uzme učešće u akcijama organizacija koje zastupaju interese IRL i/ili Roma i da javno nastupi u borbi za svoje interese i prava.

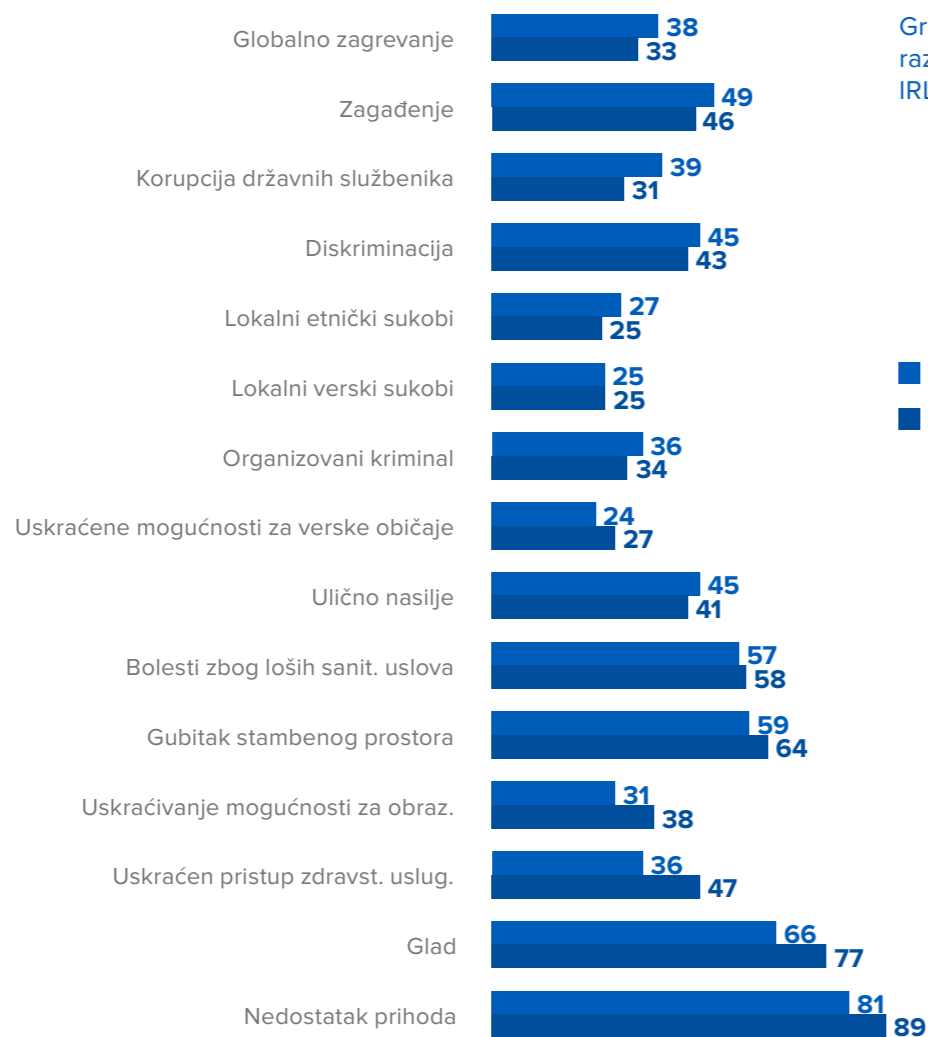
Na diskriminatorne prakse su nešto više senzibilisani domicilni Romi nego interno raseljeni. Na pitanje da li se tokom 3 meseca pre anketnog istraživanja neko prema njima odnosio sa omalavažavanjem potvrdno je odgovorilo 15% interno raseljenih Roma i 21% domicilnih Roma. Najčešće pominjana mesta/ustanove u kojima je došlo do ovakvog postupka su prikazana u sledećem grafikonu.

Grafikon 8.1. Mesta na kojima se desio omalavažavajući odnos, IRL Romi i domicilni Romi, u %

Život na društvenoj margini i u teškom siromaštvu izaziva zabrinutost IRL Roma i domicilnih Roma u vezi različitih situacija koje bi mogle negativno da utiču na njih i njihovo domaćinstvo. I kod jedne i kod druge grupe najveću brigu izazivaju situacije siromaštva

i gladi, potom slede mogućnost gubitka stambenog prostora i loši higijenski uslovi u neposrednom životnom okruženju, ali nije mali broj ni onih koji brinu zbog pristupa različitim socijalnim uslugama. Detaljniji pregled je prikazan u sledećem grafikonu.

Grafikon 8.2. Zabrinutost nad različitim životnim problemima, IRL Romi i domicilni Romi, u %

■ Domicilni Romi
■ IRL Romi

S obzirom na prethodne nalaze, očekivano je da IRL Romi pokazuju nešto veću zabrinutost nego domicilni Romi nad neposrednim životnim uslovima kao što su prihodi, glad, stanovanje i pristup socijalnim uslugama, a nešto manju nad opštijim problemima

kao što su zagađenje, korupcija, ulično nasilje ili globalno zagrevanje. Ovo je još jedna potvrda da IRL Romi žive još lošije nego Romi generalno i da su po različitim pokazateljima veoma ugrožena i isključena društvena grupa.

Domicilni Romi nešto češće prepoznaju iskustva diskriminacije nego IRL Romi, dok ovi drugi pokazuju nešto veću zabrinutost nad životnim problemima kao što su siromaštvo, glad, beskućništvo i zdravstveni rizici povezani sa nehigijenom.

Foto: UNHCR / V. Simić

9. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Pređeni podaci pokazuju sliku naglašene socijalne i ekonomske isključenosti interno raseljenih Roma. U svim dimenzijama življenja koje smo analizirali interno raseljeni Romi su u lošijoj situaciji čak i od domicilnih Roma koji žive u njihovom neposrednom okruženju. Ovakvi rezultati anketnog istraživanja su potvrđeni i tokom fokusiranih grupnih diskusija, u sva tri grada – Beogradu, Nišu i Zrenjaninu.

Situacija je veoma teška za definisanje održivih rešenja za njihovo uspešnije uključivanje i aktivniju participaciju. Većina IRL Roma živi u veoma lošim stambenim uslovima, u nekvalitetnim objektima kojima nedostaje mnogo elemenata infrastrukture. Skoro sva ova domaćinstva se nalaze u riziku od siromaštva, sa niskim i nestabilnim prihodima. Skoro polovina prima neki vid novčane socijalne pomoći, izuzetno mali broj ima redovne prihode od formalnog zaposlenja, penzije ili privremene nadoknade za raseljena lica. Većina ima članove zaposlene na povremenim, neformalnim i loše plaćenim poslovima. I na planu zaposlenosti je teško promeniti stanje, jer su IRL Romi izuzetno loše obrazovani, a ne raspolažu ni potrebnim veštinama koje bi mogle da im poprave položaj na tržištu rada. Za ovaj problem se ne nazire rešenje ni u perspektivi, jer i nove generacije ne stiču kvalifikacije i još uvek u velikom broju ne završe ni osnovnu školu.

Fokusirane grupne diskusije su pokazale da se za

većinu IRL romskih domaćinstava strategija preživljavanja svodi na to da imaju sopstveni objekat u kojem žive (što im, u pravom značenju te reči, omogućuje 'krov nad glavom') i da minimalizuju troškove života. Ovo poslednje postižu tako što ništa ne investiraju u stambene uslove, ne plaćaju račune za komunalne troškove (voda, struja), a snalaze se tako što se nezakonito priključuju na vodovod ili električnu mrežu, a povremeno dobiju i jednokratnu pomoć u ogrevu. Od socijalne pomoći i neformalnog rada imaju prihode za pokrivanje troškova života, što najčešće podrazumeva ishranu i, kako su pokazali razgovori u fokus grupama, plaćanje računa za mobilni i internet (zbog dece), a na uštrb troškova školovanja dece, lokalnog transporta i lečenja. Naravno, postoji i jedan manji broj interno raseljenih romskih domaćinstava koja žive bolje, imaju redovnije prihode i stanuju u boljim uslovima, ali tim domaćinstvima i nije potrebna podrška, jer su već postigla održivost životnih rešenja.

Ovome treba dodati još i da izuzetno mali procenat raseljenih romskih domaćinstava može da računa na svoju imovinu na KiM, a da znatnom broju onih koji su u Srbiji još uvek nedostaju neka važna lična dokumenta koja su potrebna za ostvarivanje nekih osnovnih prava koja bi mogla da olakšaju njihovo stabilnije uključivanje u zajednicu, kao npr. pravo na socijalnu pomoć ili registracija u NSZ.

Da bi se realno procenile potrebe za različitim vrstama podrške, na osnovu različitih indikatora korišćenih u anketnom istraživanju izdvojena je grupa domaćinstava koja se nalaze u urgentnoj potrebi za podrškom. Za ovaj deo analize primenjena je veoma slična metodologija kao u istraživanju potreba interno raseljenih lica sa KiM iz 2011 godine (UNHCR i Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, 2011: 45). To znači da su u grupu lica u urgentnoj potrebi svrstani članovi romskih domaćinstava koja:

- imaju manje od 15 kvm stambenog prostora po članu domaćinstva, imaju manje od 5 elemenata infrastrukturne opremljenosti sa liste od 7 elemenata koje smo registrovali, imaju više od 1 problema sa kvalitetom stanovanja (od pobrojanih 6) i nalaze se u riziku od siromaštva (manje od 13.680 dinara po ekvivalentnom odraslom članu domaćinstva), ili
- žive u objektima koji nisu namenjeni za stanovanje i nalaze se u riziku od siromaštva, ili
- žive u objektu koji nije u njihovom vlasništvu i nalaze se u riziku od siromaštva

Na ovaj način je **definisana grupa od 63% interno raseljenih romskih domaćinstava koja se nalaze u stanju urgentne potrebe**. Ovaj procenat kod domicilnih romskih domaćinstava je 40%. Podsetimo da je u istraživanju potreba IRL iz 2011 godine procenat IRL romskih domaćinstava u stanju potrebe bio 75% (UNHCR i Komesarijat za izbeglice Republike Srbije,

2011:45). Ova razlika u procentu domaćinstava u potrebi se ne može tumačiti direktno s obzirom na činjenicu da je 2011. godine korišćena apsolutna linija siromaštva, a 2014. relativna linija siromaštva.

Ako pođemo od podatka da u Srbiji ima oko 23.000 interno raseljenih Roma i od nalaza iz anketnog istraživanja da je prosečna veličina ovih domaćinstava 4,76, to znači da se od 4.832 interno raseljenih romskih domaćinstava njih 3.059 nalazi u stanju urgentne potrebe (za oko 150 manje nego 2011. godine). To podrazumeva oko 14.560 pojedinaca.

Tačno polovina domaćinstava u urgentnoj potrebi iz uzorka se nalazi u Beogradu, jedna petina u Južnoj i istočnoj Srbiji, još jedna petina u Vojvodini i oko 10% u Zapadnoj Srbiji i Šumadiji. Prosečna veličina ovih domaćinstava se nalazi oko proseka grupe, 4,76 u odnosu na 4,6 za sva IRL romska domaćinstva u uzorku. Stopa zavisnosti kod IRL romskih domaćinstava u urgentnoj potrebi je čak 1.04, dok je kod ostalih interno raseljenih Roma 0.6. Prosečan broj dece po domaćinstvu je 2,19 kod domaćinstava u urgentnoj potrebi, a 1,39 kod ostalih interno raseljenih romskih domaćinstava. Ovo je osobina koja dodatno otežava potragu za održivim rešenjima, jer u datim okolnostima podrazumeva dodatni angažman članova domaćinstva oko čuvanja dece i potrebu dodatne podrške za uključivanje dece u obrazovni sistem i obezbeđivanje zdravstvene zaštite za čla-

nove domaćinstva. Naime, prosečna stopa članova bez zdravstvenog osiguranja je kod domaćinstava u urgentnoj potrebi 13%, dok je kod ostalih 4%, dok je učešće dece školskog uzrasta (6-18 godina) koja ne pohađaju školu otprilike podjednaka u oba tipa domaćinstava i iznosi oko 2/3.

Indikatori tržišta rada nisu nepovoljniji kod domaćinstava u urgentnoj potrebi, ali podsetimo se da su ovi indikatori loši za celu grupu: stopa aktivnosti među domaćinstvima u potrebi je 52%, stopa nezaposlenosti 75%, a stopa zaposlenosti 13%.

Među interno raseljenim romskim domaćinstvima u urgentnoj potrebi je 42% onih koji žive u objektu koji nije njihov i nije namenjen za stanovanje, 6% živi u prostoru koji je njihovo vlasništvo, ali nije namenjen za stanovanje, 23% živi u porodičnoj kući koja je u njihovom vlasništvu i 20% živi u porodičnoj kući

koja nije njihovo vlasništvo i za koju ne plaćaju rentu. Dakle, za oko 3/4 domaćinstava interno raseljenih Roma koja su u urgentnoj potrebi valjalo bi naći trajno rešenje koje podrazumeva izgradnju novog objekta ili dodelu kuće sa okućnicom na selu, a za oko 1/4 onih koji imaju kuću u vlasništvu može se tražiti rešenje kroz rekonstrukciju i adaptaciju.

Kada se pogledaju preferencije u pogledu stambenog rešenja za domaćinstva interno raseljenih Roma koja su u urgentnoj potrebi, vidi se da bi nekoliko opcija došlo u obzir: seoska kuća sa okućnicom (za njih 45%), montažna kuća (za 37%), materijal za gradnju kuće (za 29%), materijal za adaptaciju postojećeg objekta (28%), pa čak i socijalno stanovanje (za 40%). Ipak, kada su pitani da odaberu jednu od opcija koja bi im najviše odgovarala, ispitanici najradije biraju seosku kuću, a potom socijalno stanovanje, kao što se vidi iz grafikona ispod.

Ovde je važno naglasiti razliku između raseljenih romskih domaćinstava u urgentnoj potrebi koja imaju kuću u vlasništvu i onih koja nemaju. Ova prva u malom procentu prihvataju opciju preseljenja na selo, i najradije bi prihvatila novu montažnu kuću na mestu postojeće, ili materijal za adaptaciju postojećeg objekta, dok bi ostala ugrožena domaćinstva rado išla na selo i u socijalni stan.

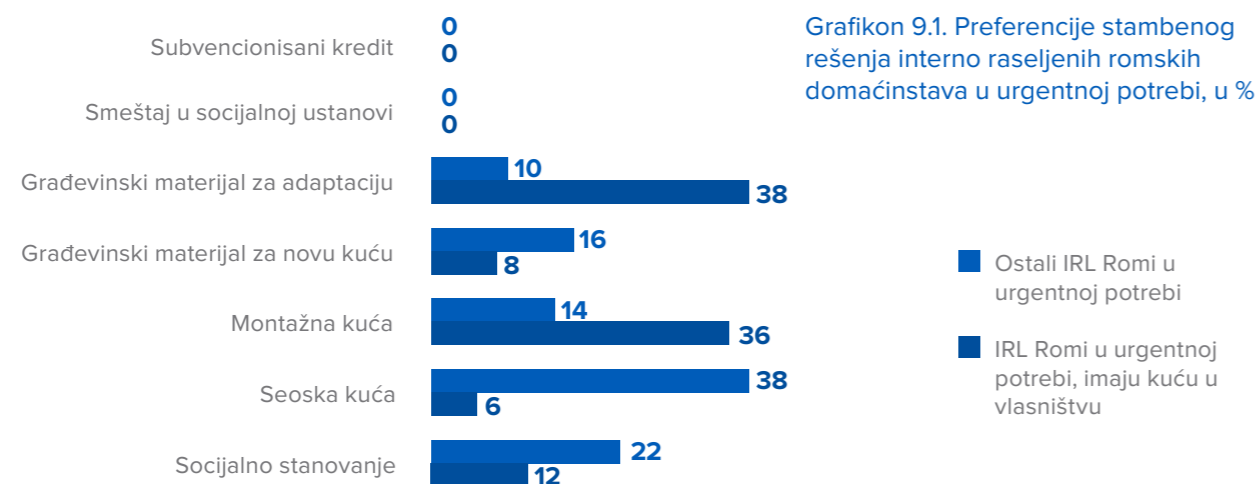
Na ovom mestu je korisno navesti još neke uvide u preferencije domaćinstava interno raseljenih Roma koji su dobijeni iz fokusiranih grupnih diskusija. U ovim diskusijama su razmatrane različite opcije stambenih rešenja i njihova održivost. Interno raseljeni Romi su se dosta razlikovali od domicilnih Roma u smislu toga da su mnogo više insistirali na raspravi o stambenim rešenjima, dok su domicilni Romi, koji imaju mnogo stabilnija stambena rešenja, više bili zainteresovani za razgovor o mogućnostima sticanja prihoda i zaposlenja. Predstavnici raseljenih romskih domaćinstava, posebno oni u beogradskoj fokus grupi, su, kao i u anketi, predstavili lošiju stambenu situaciju nego domicilni Romi.

- U pogledu izbora seoske kuće sa okućnicom kao rešenja, pokazalo se da su tome skloniji učesnici/e diskusije sa iskustvom života na selu ili koji imaju blisku rodbinu koja živi na selu. Međutim, bilo je i onih koji bi bili spremni da se presele sa porodicom na selo uz podršku u učenju poljoprivrednih i drugih veština potrebnih za život na selu.
- Drugi važan zaključak je da je socijalno stanovanje uglavnom razvijalo zabrinutost učesnika diskusije. Manji problem je kulturološki pomak potreban za život u stambenoj zgradi nakon života u samostalnim prizemnim objektima, a veći problem je mogućnost gubitka stanarskog prava zbog neplaćanja računa za stan. Učesnici diskusije su svesni rizika da ne mogu da obezbede dovoljno prihoda za održivost ovakvog rešenja i

radije bi prihvatili rešenje u kojem mogu da ostanu bez vode i struje ako je to neophodno, ali da imaju 'krov nad glavom'. Ovaj nalaz preporučuje socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima, ali je važan i u svetlu definisanja rešenja u kojima se očekuje veća participacija korisnika (npr. montažne kuće, ili izgradnja novih tipskih objekata). Ipak, bilo je i učesnika/ca diskusije koje imaju sasvim jasnu sliku o ovom obliku stanovanja i veruju da mogu da ispune sve obaveze koje on nosi.

- Što se tiče izgradnje novih objekata, diskusija je pokazala da većina učesnika ne zna šta je sve od dozvola i drugih administrativnih uslova potrebno da bi se ovi objekti gradili, a oni koji znaju su istakli da ne bi imali novac za plaćanje svih taksi i infrastrukturnih priključaka. Ono što bi mogli da stave na raspolaganje je njihov rad na izgradnji objekata, pogotovo što se ipsostavilo da mnogi imaju iskustvo iz neformalnog rada na građevinskim objektima.
- I kada je u pitanju dogradnja i/ili adaptacija postojećih objekata, učesnici diskusije su pokazali nepoznavanje zakonskih obaveza i administrativnih procedura ističući da za dogradnju nisu potrebne nikakve dozvole.

Opšti utisak iz fokusiranih grupnih diskusija je da su učesnici/e u velikoj meri inhibirani siromaštvom i strepnjom nad finansijskom održivošću, tako da im razmatranje svakog rešenja u kojem oni treba da na duži rok budu aktivan faktor stvara problem. Ovo vodi ka zaključku da bi definisanje održivih rešenja nužno trebalo da obuhvati socijalnu integraciju zajedno sa stambenim rešenjem, i to kako stvaranje uslova za zapošljavanje aktivnih članova, tako i pomoć u pribavljanju neophodnih ličnih dokumenata, podrška deci da istraju u obrazovanju, organizovanje obrazovanja za odrasle članove kako bi im se povećale šanse na tržištu rada i sl.

Preporuke

S obzirom na složenost socio-ekonomskog položaja Roma koja podrazumeva višestruku depriviranost, definisanje rešenja koja će omogućiti njihovo održivo uključivanje u zajednicu je takođe složeno. Ono što je izvesno je da parcijalna rešenja u samo jednoj oblasti (stanovanju, obrazovanju, zapošljavanju...) za većinu interno raseljenih romskih domaćinstava u stanju urgentne potrebe neće doneti vidljivo poboljšanje uslova života. Njima su potrebne promišljeno povezane mere u više oblasti i dobro koordinisana implementacija koja će jačati njihove sopstvene resurse, izvlačiti ih iz bede i omogućiti da nove uslove života održe na duži rok i vremenom se oslobode potrebe za eksternom podrškom. Osim toga, ove mere treba da budu 'skrojene' s obzirom na specifičnu kombinaciju resursa (finansijskih, stambenih, ljudskih) kojima raspolažu domaćinstva, zbog čega

se u ovom dokumentu mogu preporučiti samo opšti modeli rešenja.

Budući da različita rešenja u oblasti stanovanja podrazumevaju različite lokacije sa specifičnim socijalnim i ekonomskim okruženjem zapravo bi na osnovu tih rešenja trebalo definisati tipove podrške koji podrazumevaju osim stambenog rešenja i podršku u ostvarivanju prihoda, administrativnu podršku i pristup socijalnim uslugama. Osim toga, s obzirom na činjenicu da je za uspostavljanje određenih oblika podrške potrebno dosta vremena da bi se obavile administrativne pripreme za gradnju objekata i obavila sama gradnja, programe podrške bi trebalo planirati u više koraka čime bi se vreme administrativne pripreme i izgradnje iskoristilo za podizanje kapaciteta korisnika i regulisanje njihovog pravnog statusa.

OPŠTE MERE PODRŠKE kao priprema za uključivanje u različite modele podrške u stanovanju i ekonomskom osnaživanju

1. Nastavak podrške interno raseljenim Romima u pribavljanju svih nedostajućih osnovnih dokumenata (upis u MKR, lična karta, zdravstvena knjižica, školska diploma i sl.). Ovo podrazumeva informisanje Roma o pravima i procedurama, obezbeđivanje finansijske podrške za plaćanje taksi i administrativnu podršku prilikom prijavljivanja i podnošenja odgovarajuće dokumentacije. U program podrške uključiti romska udruženja kako bi se jačali kapaciteti same romske zajednice da se organizuje, zalaže za svoja prava, pribavlja i pruža informacije i osnažuje socijalne veštine kod Roma. Obezbediti da Romi koji su u postupcima za utvrđivanje vremena i mesta rođenja, naknadnog upisa i obnove upisa u MKR budu predviđeni kao korisnici besplatne pravne pomoći u budućem Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći.
2. Pružiti podršku domaćinstvima IRL Roma da vrate/zadrže decu u škole. Pristup programu podrške treba usloviti redovnim pohađanjem škole. Istovremeno, zajedno sa romskim udruženjima i pedagoškim asistentima treba pružiti potrebnu podršku domaćinstvima, kako deci (odeća, knjige i školski materijal, pomoć u ispunjavanju školskih obaveza), tako i roditeljima (prihvatanje značaja obrazovanja, informacije o funkcionisanju sistema obrazovanja, posredovanje kod školskih uprava i nastavnika u slučaju potrebe regulisanja statusa učenika, opravdanja izostanaka i sl.).
3. Pružiti podršku odraslima da započnu/nastave školovanje uključivanjem u programe obrazovanja za odrasle. Usloviti pristup programu podrške najmanje jednogodišnjim pohađanjem programa

opismenjavanja i/ili programa za obrazovanje odraslih ili obuka skrojnih po meri za specifične ekonomske aktivnosti kojima se Romi bave (poljoprivreda za one koji traže kuću na selu, prikupljanje i promet sekundarnih sirovina i različiti zanati, kao i osnivanje zadruga za one koji će ostati u gradu). Istovremeno, zajedno sa romskim udruženjima i pedagoškim asistentima pružiti podršku odraslima u savladavanju školskih obaveza i obezbediti informacije o funkcionisanju sistema obrazovanja i tržišta rada.

4. Razraditi program podrške u zapošljavanju IRL Roma kroz mere (i u saradnji sa) NSZ, koji bi se aktivirao najkasnije sa datumom aktiviranja stambenog rešenja ponuđenog kroz program. Paralelno razviti i drugi(e) program(e) podrške zapošljavanja

nju kroz subvencije poslodavcima koji bi zaposlili Rome, podršku u osnivanju zadruga (sakupljača sekundarnih sirovina, poljoprivrednika, zanatlija) i izradi poslovnih planova. Podrška u započinjanju individualnog ili zajedničkog preduzetničkog poduhvata može biti praćena grantovima u opremi ili repro-materijalu kako bi se obezbedila inicijalna održivost novog posla. Treba iskoristiti primere dobre prakse koji već postoje po ovom pitanju u Srbiji (programi UNHCR, OSCE, WHO, domaćih NVO).

5. Intenzivirati podizanje svesti predstavnika lokalnih organa uprave o romskoj problematici, vodećim principima Ujedinjenih nacija o internom raseljavanju, ljudskim pravima, zabrani diskriminacije i dobroj upravi, sto će podići kapacitete lokalnih zajednica za borbu protiv ksenofobije i govora mržnje.

MODEL PODRŠKE 1 - Izgradnja novih stambenih jedinica

STANOVANJE 1

U pogledu stanovanja ovaj model podrazumeva izgradnju manjih tipskih porodičnih kuća u nizu ili postavljanje manjih montažnih kuća. Ova gradnja može biti u okviru već postojećeg naselja u kojem romske porodice žive ili na novoj lokaciji u istom naselju koja omogućava obavljanje ekonomskih aktivnosti preporučenih u okviru modela podrške i normalan pristup socijalnim i drugim uslugama (zdravstvena zaštita, obrazovanje, lokalni transport, administracija...). Planovi za izgradnju objekata od čvrstog materijala po principu brze gradnje treba da predvide mogućnost dogradnje jedne ili dve prostorije. Osim toga, potrebno je da svaki objekat bude okružen malim dvorištem koje će omogućiti uzgajanje povrća i voća za potrebe domaćinstva i/ili držanje sitnih životinja ili obavljanje neke druge ekonomske delatnosti koja će omogućiti domaćinstvu ostvarivanje prihoda u novcu ili naturi, u skladu sa zakonom.

U određenom broju slučajeva ovaj model može zahtevati prethodna urbanistička rešenja koja će omogućiti gradnju i najbolje je da budu integrisana u lokalne urbanističke planove, tamo gde oni postoje. U nekim slučajevima ovaj model podrške će biti podstrek za regulaciju čitavog neformalnog naselja u kojem žive Romi, kako interno raseljeni, tako i oni domicilni.

Da bi se onemogućilo otuđivanje novoizgrađenih stambenih objekata, oni bi bili korišćeni kroz ugovor o zakupu sa mogućnošću otkupa u definisanom vremenu i stanovanjem u zaštićenim uslovima u periodu od četiri godine za one koji nemaju zaposlenog člana domaćinstva, kako bi im se pružilo vreme da steknu osnovno obrazovanje i/ili se zaposle. Članovi romskih domaćinstava koja budu obuhvaćena ovim

modelom podrške treba da učestvuju u građevinskim radovima, u skladu sa svojim mogućnostima i veštinama.

Konačni cilj je da u doglednom vremenu domaćinstva preuzmu vlasništvo nad objektima i raspoložuju njima na odgovoran način.

Kroz ovaj model podrške potrebno je izgraditi oko 1.000 kuća i postaviti još 530 montažnih kuća. Ovom broju treba dodati još oko 365 montažnih kuća za one IRL Rome u stanju urgentne potrebe koji imaju objekat u vlasništvu, ali je on u lošem stanju i potreban je novi objekat.

EKONOMSKO OSNAŽIVANJE 1

Cenu stanovanja treba planirati na nivou koji se može pokriti iz novčanih socijalnih transfera (uzimajući u obzir i mogućnost sticanja statusa energetski zaštićenog kupca, odnosno ugroženog kupca toplotne energije), budući da veliki broj domaćinstava osnovne novčane prihode ostvaruje iz ovog prihoda. Međutim, održivost čitavog modela podrške će biti veća ukoliko se omogući zapošljavanje interno raseljenih Roma. Podaci iz ovog istraživanja su pokazali da mnogi od njih traže posao, znatan broj radi u neformalnom sektoru i većina smatra da je zapošljavanje najbolji način za prevazilaženje siromaštva. S obzirom na njihove ni-

ske kvalifikacije i slabo razvijene veštine potrebno je istovremeno držati obuke i obezbeđivati zaposlenje. Jedan dobar model bi bilo udruživanje u zadruge koje bi nosile ovu dvojaku funkciju, a bile bi podržane eksterno putem predavača koji bi držali obuke i putem obezbeđivanja pristupa tržištu kroz ugovore sa društveno odgovornim kompanijama ili kroz projekte međunarodnih organizacija. Ovakve zadruge bi imale i širi značaj za lokalnu romsku zajednicu, jer bi neposredno afirmisale vrednosti rada, preduzetništva, legalnosti i formalnosti (institucionalizovanosti).

Drugi model bi bio više usmeren na one koji imaju osnovno ili srednje obrazovanje i više bi se oslanjao na mere kakve sprovodi NSZ (samozapošljavanje, podrška poslodavcima koji zapošljavaju radnike iz ranjivih grupa, javni radovi i sl.). Međutim, budući da su analize aktivnih mera zapošljavanja NSZ ukazale na niz slabosti koje ugrožavaju održivost ovih modela zapošljavanja, posebnu pažnju bi trebalo pokloniti podršci za započinjanje posla. Startni grantovi i savetovanje za vođenje posla su najvažniji oblici podrške koje bi trebalo obezbediti. Informisanje, obuke i mentoring kakve pružaju regionalne razvojne agencije mogu biti model savetodavne podrške za osnaživanje ovakvog zaposlenja. Takođe, sledeći dobra iskustva iz ranijih projekata, grantove treba dodeljivati u opremi ili repromaterijalu, sa odloženim rokom za prenos vlasništva.

MODEL PODRŠKE 2 - Dodela seoskih kuća sa okućnicom

STANOVANJE 2

Ovaj model podrazumeva preseljenje na selo i život u seoskoj kući sa okućnicom koja omogućuje gajenje voća i povrća i držanje sitnih životinja i poljoprivredne opreme. Korišćenje objekata treba da bude definisano ugovorom sa neobavezujućom opcijom otkupa vremenski oročenom na 5 godina, što će omogućiti da se vidi da li korisnici mogu da postignu ekonom-

sku samoodrživost i ujedno će ih podsticati na odgovorno korišćenje i redovno održavanje objekata.

Kroz ovaj model podrške potrebno je obezbediti oko 1.450 kuća za IRL Rome u stanju urgentne potrebe koji nemaju stambeni objekat u vlasništvu i još oko 50 seoskih kuća za Rome koji imaju objekat u vlasništvu, ali koji je u veoma lošem stanju.

EKONOMSKO OSNAŽIVANJE 2

Uz ovaj model stambenog zbrinjavanja bi trebalo razviti program obuke u obavljanju osnovnih poljoprivrednih poslova i razviti šemu grantova za započinjanje poljoprivredne proizvodnje. Tamo gde bude dodeljivano više seoskih domaćinstava u jednom selu može se ponuditi i podrška u osnivanju zadruga i izradi poslovnog plana za udruženu

MODEL PODRŠKE 3 - Socijalno stanovanje

STANOVANJE 3

Sledeći desetogodišnje pozitivno iskustvo u Srbiji (Housing Center, 2015), najbolje bi bilo da ovo bude socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima. U okviru ovog modela će se graditi višespratni objekti u urbanizovanim delovima gradova (u tzv. izgrađenom tkivu) sa uređenom infrastrukturom i normalnim pristupom socijalnim uslugama i javnom transportu i bez mogućnosti otkupa stambene jedinice. Ovakvo stambeno rešenje podrazumeva aktivno učešće lokalne samouprave koja učestvuje u izgradnji stambenih objekata time što obezbeđuje građevinsko zemljište, infrastrukturu

proizvodnju i plasman. I za ove aktivnosti se može koristiti model sektora za razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj regionalnih razvojnih agencija. Startni grantovi u ovoj vrsti ekonomskog osnaživanja se odnose na dodelu sirovina (seme, sadnice, đubri-vo), životinja (tovni pilići, koze, svinje i sl.) i ručnog alata ili mašina manje vrednosti (motokultivatori, prskalice i sl.), takođe sa odloženim prenosom vlasništva.

i potrebnu dokumentaciju (i preuzima vlasništvo nad objektom), kao i aktivno učešće Centra za socijalni rad koji vodi računa o socijalnom uključivanju stanovnika ovih objekata i preuzima upravljanje čitavim projektom.

Kroz ovaj model podrške je potrebno obezbediti oko 820 stanova za interno raseljene Rome u stanju urgentne potrebe koji nemaju objekat u vlasništvu.

EKONOMSKO OSNAŽIVANJE 3

Mere podrške za ekonomsko osnaživanje u ovom modelu su iste kao u modelu 1.

MODEL PODRŠKE 4 - Dodela građevinskog materijala za dogradnju / rekonstrukciju / adaptaciju postojećeg objekta

STANOVANJE 4

Ovaj model podrške podrazumeva dodelu paketa pomoći u građevinskom materijalu i osnovnom građevinskom alatu. Uslov za dodelu pomoći treba da bude regulisanje pravnog statusa objekta, odnosno sve dozvole neophodne za obavljanje građevinskih radova na objektima. Korisnicima ovog oblika podrške treba pružiti odgovarajuću pravnu pomoć u pribavljanju potrebnih dokumenata, kao i u nadzoru i savetovanju prilikom obavljanja građevinskih radova.

Procenjuje se da je potrebno oko 470 paketa pomoći u građevinskom materijalu za one IRL Rome u stanju urgentne potrebe koji imaju objekat u vlasništvu i voljni su da rade na poboljšanju njegovog kvaliteta.

EKONOMSKO OSNAŽIVANJE 4

Mere podrške za ekonomsko osnaživanje u ovom modelu su iste kao u modelima 1 i 3.

OSTALE MERE PODRŠKE

1. Merama podrške u ekonomskom osnaživanju, pribavljanju dokumenata i jačanju ljudskih resursa treba obuhvatiti i IRL Rome koji nisu u stanju urgentne potrebe, jer većina njih vrlo lako može dospeti u to stanje. U situacijama gde će IRL Romi nastaviti da žive u susedstvu domicilnih Roma ovim merama treba obuhvatiti i domicilne Rome kako bi se jačala kohezija lokalne zajednice, izbegla diskriminacija od strane domicilnih Roma i predupredila pojava konflikta između dve grupe.
2. Imajući u vidu da sva raseljena lica imaju pravo na povrat kuća, zemlje i/ili imovine koja im je arbitrarno ili nezakonito oduzeta, ili da dobiju kompenzaciju ukoliko je nemoguć povrat imovine, neophodno je pojačati aktivnosti za pružanje podrške ovim licima u postupcima restitucije imovine koju poseduju na Kosovu i Metohiji:
 - Potrebno je nastaviti sa programima tipa Go-and-See
 - Potrebno je pojačati programe besplatne pravne pomoći interno raseljenim licima u postupcima restitucije imovine ili u pitanjima kompenzacije za oštećenu ili uništenu imovinu na Kosovu i Metohiji
 - Potrebno je raditi na pribavljanju ažurne povratne informacije za aplikacije koje su predate za obnovu imovine i za tužbe koje su predate povodom uzurpacije poseda.
3. Za onaj mali broj IRL romskih domaćinstava koja žele da se vrate na KiM treba omogućiti da dobiju tačne informacije o mogućnostima povratka, programima podrške po povratku i uslovima života za manjinske zajednice u opštinama gde žele dobrovoljno da se vrate.

REFERENCE

- Babović, M, Cvejić, S. (2008) *Društveni i ekonomski položaj IRL u Srbiji*, Beograd: UNHCR.
- Bobić, M. (2014) *Beskućnici*. Republički zavod za statistiku Srbije.
- Cvejić, S. (2014) Faces and Causes of Roma Marginalization: Experiences From Serbian Local Communities, in Zentai, V. and Szalai, J. (eds) *Faces And Causes Of Roma Marginalization in Local Contexts*, Budapest: CEU Press (in printing).
- Drugi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjivanju siromaštva u Srbiji*. (2014) Vlada Republike Srbije.
- Housing Center (2015) *Social Housing in Supportive Environment*. Beograd: Housing Center.
- Jakšić, Božidar i Bašić, Goran. (2005) *Umetnost preživljavanja: Gde i kako žive Romi*, Belgrade: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Liga Roma (2014) *Platforma za predlaganje „Lex specijalis“ zakona o legalizaciji romskih naselja MICS 5. Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece. Prvi nalazi*. (2014). Republički zavod za statistiku Srbije.
- Praxis (2013a) *Analiza glavnih prepreka i problema u pristupu Roma pravima na rad i zapošljavanje*.
- Praxis (2013b) *Analiza glavnih prepreka i problema u pristupu Roma pravu na stanovanje*.
- Praxis (2013c) *Contribution to Social Inclusion and Combat against Discrimination of Marginalised Population in Serbia*.
- Praxis (2012a) *Analiza glavnih prepreka i problema u pristupu Roma pravima na zdravlje i zdravstvenu zaštitu*.
- Praxis (2012b) *Analiza glavnih prepreka i problema u pristupu pravu na obrazovanje romske populacije u Srbiji*.
- Praxis (2011) *Analiza glavnih prepreka i problema u pristupu Roma pravu na socijalnu zaštitu. Program reformi politike zapošljavanja i socijalne politike u procesu pristupanja Evropskoj uniji – treći nacrt*. (2014) Vlada Republike Srbije.
- Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2013. godinu*. (2014) Kancelarija poverenika za zaštitu ravnopravnosti, preuzeto sa <http://www.ravnopravnost.gov.rs/rs>
- Romi u popisu*. (2010) Republički zavod za statistiku Srbije, preuzeto sa <http://media.popis2011.stat.rs/2011/07/Romi-u-popisu.pdf>
- Strategija za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji*. (2010) Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Republike Srbije.
- Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost*. Popis 2011, brifing od 31.01.2013. Republički zavod za statistiku Srbije, preuzeto sa <http://media.popis2011.stat.rs/2012/publikacije/Obrazovne%20karakteristike.pdf>
- UNHCR i Komesarijat za izbeglice Republike Srbije (2011) Procena potreba interno raseljenih lica u Srbiji.

PRILOZI

Plan uzorka

REGION	OPŠTINA	IRL ROMSKA DOMAĆINSTVA	DOMICILNA ROMSKA DOMAĆINSTVA
Beograd	Rakovica	44	31
	Zemun	31	20
	Novi Beograd	37	14
	Čukarica	157	36
	Palilula	69	40
	Zvezdara	8	29
Vojvodina	Zrenjanin	40	20
	Subotica	80	37
	Novi Sad	60	30
Južna i istočna Srbija	Vranje	7	15
	Vranjska Banja	5	10
	Bujanovac	66	15
	Prokuplje	26	15
	Niš	46	25
	Kostolac	51	25
Zapadna Srbija i Šumadija	Kruševac	30	15
	Kraljevo	30	14
	Novi Pazar	25	16
TOTAL		812	407

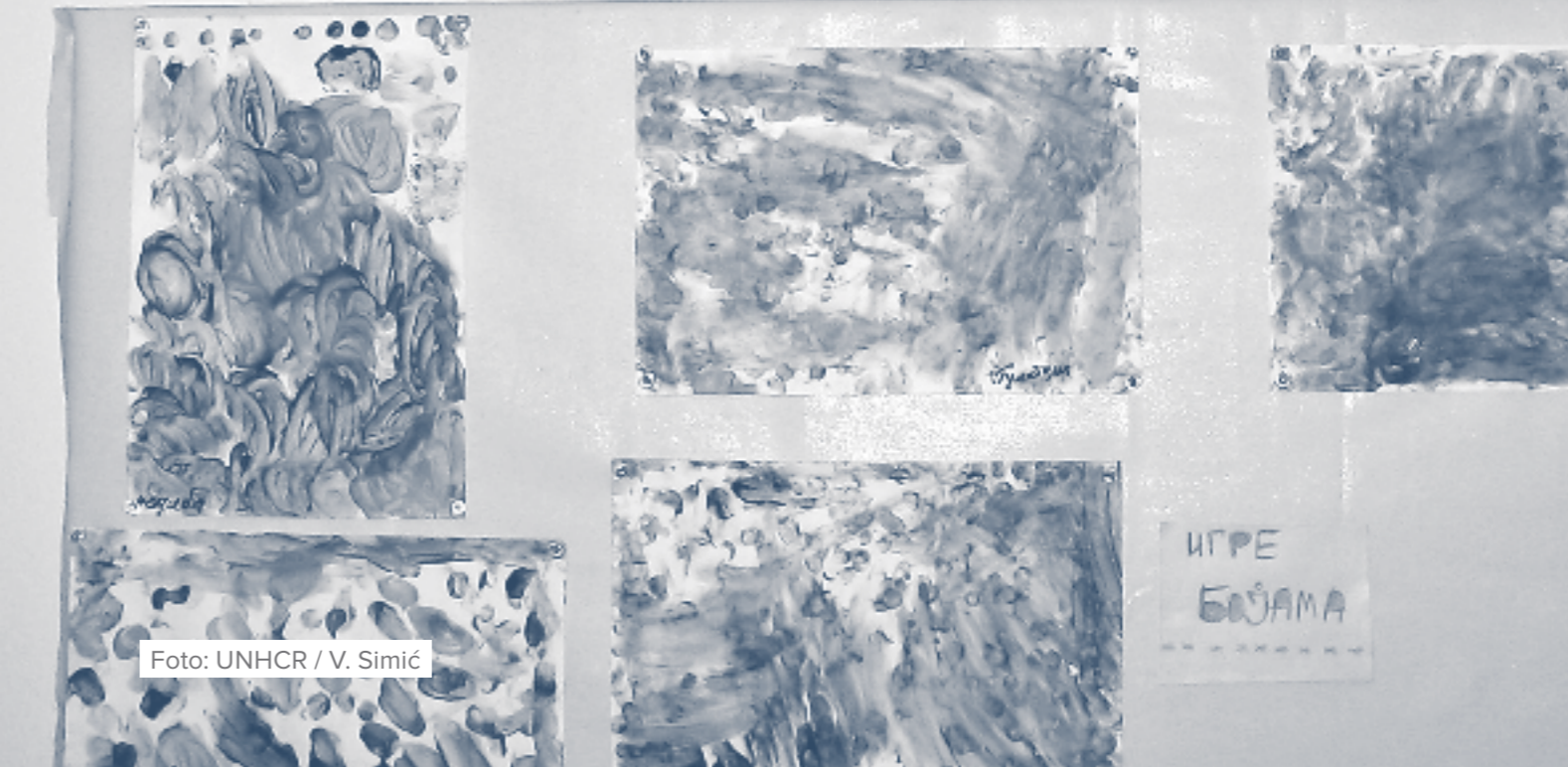

Foto: UNHCR / V. Simić

ISTRAŽIVANJE USLOVA ŽIVOTA INTERNO RASELJENIH ROMA UPITNIK 1

Poštovani/a,

Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice u saradnji sa Komesarijatom za izbeglice i migracije Republike Srbije sprovodi istraživanje o uslovima života Roma koji su interno raseljeni sa Kosova i Metohije. U njemu se nalaze pitanja o zdravstvenim, obrazovnim i stambenim potrebama, o mogućnostima zaposlenja i nedostajućoj dokumentaciji. Ovi podaci će biti korišćeni da bi se dobila jasnija slika o životu interno raseljenih Roma.

Većina pitanja se odnosi na vaše domaćinstvo i njegove članove, a u drugom delu upitnika se nalazi svega nekoliko pitanja o jednom članu domaćinstva lično.

Upitnik je anoniman i ne beleži imena ispitanika. Učešće u anketi nije obavezno, ali Vas molimo vas da na pitanja iz upitnika odgovorite iskreno i u celosti.

Molimo Vas da uvažite da ova anketa ne služi za dodelu pomoći.

HVALA!

PODACI ZA IDENTIFIKACIJU

01. Opština naziv Šifra opštine

02. Naselje naziv Šifra naselja

03. Telefonski broj domaćinstva Fiskni ili mobilni

04. Da li u vašem domaćinstvu postoji lice interno raseljeno sa Kosova i Metohije? 1. Da 2. Ne

05. Da li u vašem domaćinstvu postoji lice u statusu izbeglice iz Hrvatske ili Bosne i Hercegovine? 1. Da 2. Ne

06. Ime i prezime anketara Šifra anketara

Datum anketiranja dan mesec godina Trajanje razgovora minuta

ako
oba
'NE'
na-
pusti
doma-
ćinstvo

B. PODACI O MIGRACIJAMA

B1. Mesto i država stalnog boravka glave domaćinstva (kao što stoji u ličnoj karti)

B1.1. Mesto (opština)

B1.2. Država

B2. Mesto i država boravišta glave domaćinstva (zeleni/beli karton)

B2.1. Mesto (opština)

B2.2. Država

B3. Kojeg meseca i godine je vaše domaćinstvo napustilo Kosovo i Metohiju?

B3.1. mesec B3.2. godina

B4. U kojoj opštini ste živeli na Kosovu i Metohiji?

B5. Koliko članova je brojalo vaše domaćinstvo na Kosovu i Metohiji?

B6. U koju opštinu u Srbiji ste se najpre naselili kada ste napustili Kosovo i Metohiju?

B7. Koje godine ste se naselili u ovu opštinu u kojoj sada živite?

B8. Koji je bio glavni razlog preseljenja u opštinu u kojoj sada živite (jedan odgovor!!!)?

1. Ovde su se doselili pravo sa Kosova i Metohije	6. Brak, osnivanje novog domaćinstva
2. Bolji stambeni uslovi	7. Spajanje sa širom porodicom
3. Bolji uslovi za zarađivanje	8. Diskriminacija u prethodnom mestu boravka
4. Bolji uslovi za školovanje	9. Drugo, navedite šta ____
5. Bolja zdravstvena zaštita	

B9. Iz koje opštine ste se doselili u ovu u kojoj sada živite?

B10. Broj članova domćinstva koji su od početka 2010. godine bar jednom boravili u inostranstvu duže od 30 dana ili još uvek borave

C. LIČNA DOKUMENTA

C1. Da li su svi članovi domaćinstva upisani u knjigu rođenih?	1. DA	2. NE
C2. Da li su sva deca u domaćinstvu mlađa od 15 godina upisana u knjigu rođenih?	1. DA	2. NE
C3. Da li neko od članova domaćinstva ne može da pribavi neki od sledećih dokumenata (moguće više odgovora)		
C3.1. Izvod iz MKR	1. DA	2. NE
C3.2. Izvod iz MKV	1. DA	2. NE
C3.3. LK	1. DA	2. NE
C3.4. Uverenje o državljanstvu	1. DA	2. NE
C3.5. Legitimacija za raseljena lica	1. DA	2. NE
C3.6. Pasoš	1. DA	2. NE
C3.7. Radna knjižica	1. DA	2. NE
C3.8. Zdravstvena knjižica	1. DA	2. NE
C3.9. Karton vakcinacije	1. DA	2. NE
C3.10. Diploma, kopija diplome, potvrda o priznavanju diplome u Srbiji (nostrifikacija)	1. DA	2. NE
C4. Zašto ne možete da pribavite navedena lična dokumenta (moguće više odgovora)		
C4.1. Procedura dobijanja je u toku	1. DA	2. NE
C4.2. Nisu ni probali, ne treba im	1. DA	2. NE
C4.3. Izgubljena ili uništena	1. DA	2. NE
C4.4. Ne znaju kome da se obrate	1. DA	2. NE
C4.5. Isuviše komplikovana procedura	1. DA	2. NE
C4.6. Nemaju novac za takse	1. DA	2. NE
C4.7. Zbog diskriminacije	1. DA	2. NE
C4.8. Zbog korupcije	1. DA	2. NE
C4.9. Drugo, molimo navedite šta <input type="text"/>	1. DA	2. NE
C5. Koja vrsta podrške je potrebna da bi se došlo do potrebnih ličnih dokumenata (moguće više odgovora)		

ako
sve
'NE'
pređi
na D1

C5.1. Objašnjenje procedure (besplatna pravna pomoć)	1. DA	2. NE
C5.2. Novac za takse	1. DA	2. NE
C5.3. Prisustvo prevodioca prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
C5.4. Prisustvo lica sa iskustvom u administrativnim poslovima prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
C5.5. Drugo, molimo navedite šta	1. DA	2. NE
C6. Koja od navedenih vrsta podrške je najvažnija? (upisati broj ispred ponuđenog odgovora)		

D. NEZAPOSLENOST

D1. Broj nezaposlenih članova domaćinstva koji aktivno traže posao (na bilo koji način: preko NSZ i drugih posrednika, preko interneta, novina, prijatelja...)		
D2. Koliko članova domaćinstva je registrovano kod NSZ?		
D3. Ako ima neregistrovanih koji traže posao, zašto se ne registruju kod NSZ? (moguće više odgovora)		
D3.1. Ne veruju da mogu da nađu posao preko NSZ	1. DA	2. NE
D3.2. Nisu čuli/znali da to mogu da učine	1. DA	2. NE
D3.3. Ne znaju kako se prijavljuje	1. DA	2. NE
D3.4. imaju/čuli su za iskustvo diskriminacije	1. DA	2. NE
D3.5. nedostaju im dokumenta	1. DA	2. NE
D3.6. Drugo, molimo navedite šta	1. DA	2. NE
D4. Koja vrsta podrške je potrebna za prijavljivanje NSZ? (moguće više odgovora)		
D4.1. Objašnjenje procedure	1. DA	2. NE
D4.2. Pribavljanje nedostajućih dokumenata	1. DA	2. NE
D4.3. Prisustvo prevodioca prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
D4.4. Prisustvo lica sa iskustvom u administrativnim poslovima prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
D4.5. Usavršavanje srpskog jezika	1. DA	2. NE
D4.6. Drugo, molimo navedite šta	1. DA	2. NE
D5. Koja od navedenih vrsta podrške je najvažnija? (upisati broj ispred ponuđenog odgovora)		

ako
'0'
pređi
na E1

E. ZDRAVLJE I ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

E1. Koliko članova vašeg domaćinstva nema zdravstveno osiguranje??		
E2. Koja vrsta pomoći vam je potrebna da biste pribavili zdravstveno osiguranje? (moguće više odgovora)		
E2.1. Ne treba nam osiguranje, snalazimo se sami	1. DA	2. NE
E2.2. Pribavljanje potrebnih ličnih dokumenata	1. DA	2. NE
E2.3. Informacije o pravima i procedurama	1. DA	2. NE
E2.4. Informacija o lokaciji zdravstvenih usluga i kako se do njih dolazi	1. DA	2. NE
E2.3. Prisustvo prevodioca prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
E2.4. Prisustvo lica sa iskustvom u administrativnim poslovima prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
E2.5. Poseta zdravstvenog radnika	1. DA	2. NE
E2.6. Drugo, molimo navedite šta	1. DA	2. NE
E3. Koja od navedenih vrsta podrške je najvažnija? (upisati broj ispred ponuđenog odgovora)		
E4. Da li je neko iz vašeg domaćinstva imao lekarsku intervenciju (ili pregled) tokom poslednja tri meseca?)	1. DA	2. NE
E5. Koliko u vašem domaćinstvu ima osoba sa ozbiljnim oštećenjem zdravlja koje traži stalnu pomoć drugih ljudi u svakodnevnom funkcionisanju?		
E6. Koja od navedenih vrsta podrške je najvažnija? (upisati broj ispred ponuđenog odgovora)		
E7. Koja vrsta pomoći vam je hitno potrebna za članove koji imaju ozbiljno oštećenje zdravlja? (moguće više odgovora)		
E7.1. Zdravstveno osiguranje	1. DA	2. NE
E7.2. Novac	1. DA	2. NE
E7.3. Prisustvo prevodioca prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
E7.4. Prisustvo lica sa iskustvom u administrativnim poslovima prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
E7.5. Lekovi	1. DA	2. NE

ako
'0'
pređi
na E9

E7.6. Operacija	1. DA	2. NE
E7.7. Ortopedska pomagala	1. DA	2. NE
E7.8. Pomoć u kući	1. DA	2. NE
E7.9.. Drugo, molimo navedite šta <input type="text"/>	1. DA	2. NE
E8. Koja od navedenih vrsta podrške je najvažnija? (upisati broj ispred ponuđenog odgovora)	<input type="text"/>	<input type="text"/>

(Ako u domaćinstvu ima dece) VAKCINACIJA DEC		
E9. Ako u vašem domaćinstvu ima dece, koliko njih je vakcinisano? Molimo upišite ispod broj za svaku starosnu grupu:		
E9.1. 0-1 god <input type="text"/>	E9.2. 1-4 god <input type="text"/>	E9.3. 5-15 god <input type="text"/>
E10. Da li vam je ponuđena vakcinacija za vašu decu u bilo kojem trenutku nakon dolaska sa Kosova i Metohije?	1. DA	2. NE
E11. Ako ima dece koja nisu vakcinisana, koji je razlog za to? (moguće više odgovora)		
E11.1. Ne treba im vakcina	1. DA	2. NE
E11.2. Nismo bili informisani o vakcinaciji	1. DA	2. NE
E11.3. Savetovani smo da ne vakcinišemo decu (ko je savetovao? prijatelj, član porodice? <input type="text"/>)	1. DA	2. NE
E11.4. Dete ima hroničnu bolest ili stanje	1. DA	2. NE
E11.5. Dete je bilo bolesno u vreme vakcinacije	1. DA	2. NE
E11.6. Strah od reakcije na vakcinu	1. DA	2. NE
E11.7. Deca nisu prijavljena u Domu zdravlja	1. DA	2. NE
E11.8. Otežan pristup zdravstvenom centru, molimo objasnite detaljnije (troškovi, udaljenost, diskriminacija <input type="text"/>)	1. DA	2. NE
E11.9. Drugo, molimo navedite šta <input type="text"/>	1. DA	2. NE
E12. Koji od navedenih razloga je najvažniji? (upisati broj ispred ponuđenog odgovora)	<input type="text"/>	<input type="text"/>

ako
'0'
pređi
na F

(Ako u domaćinstvu ima dece školskog uzrasta koja ne idu u školu) F. ODUSTAJANJE OD ŠKOLOVANJA		
F1. Ako u domaćinstvu ima dece školskog uzrasta koja ne idu u školu, koja podrška vam je potrebna da bi ta deca nastavila školovanje? (moguće više odgovora)		
F1.1. Škola u blizini	1. DA	2. NE
F1.2. Posredovanje kod nastavnika i druge dece da bolje prihvate našu decu	1. DA	2. NE
F1.3. Školski materijal (knjige, sveske, olovke i sl.)	1. DA	2. NE
F1.4. Obuća i odeća	1. DA	2. NE
F1.5. Učenje srpskog jezika	1. DA	2. NE
F1.6. Prilagođeni školski programi	1. DA	2. NE
F1.7. Drugo, molimo navedite šta <input type="text"/>	1. DA	2. NE
F2. Koja od navedenih vrsta podrške je najvažnija? (upisati broj ispred ponuđenog odgovora)	<input type="text"/>	<input type="text"/>

G. PRIHODI		
G1. Iz kojih sve izvora vaše domaćinstvo ostvaruje prihod? (moguće više odgovora)		
G1.1. Plata od formalnog zaposlenja (stalnog ili povremenog)	1. DA	2. NE
G1.2. Nadnica od neformalnog (neprijavljenog) zaposlenja	1. DA	2. NE
G1.3. Penzija	1. DA	2. NE
G1.4. Privremena naknada za lica raseljena sa Kosova	1. DA	2. NE
G1.5. Socijalna pomoć (novčana socijalna pomoć, dečiji dodatak, tuđa nega i pomoć i sl.)	1. DA	2. NE
G1.6. Pomoć rođaka/prijatelja	1. DA	2. NE
G1.7. Stipendija	1. DA	2. NE
G1.8. Rentiranje nekretnina	1. DA	2. NE

G1.9. Prodaja sopstvenih poljoprivrednih proizvoda	1. DA 2. NE
G1.10. Prošenje	1. DA 2. NE
G1.11. Drugo, molimo navedite šta	1. DA 2. NE
G2. Koliki prihod ukupno, iz svih navedenih izvora, je vaše domaćinstvo ostvarilo u toku prošlog meseca? (naznačiti valutu!!!)	
G3. Broj članova domaćinstva koja ostvaruju bilo kakav prihod (plata, nadnica, penzija, socijalna pomoć, pomoć od rođaka/prijatelja, prošenje)	
G4. Da li su prihodi domaćinstva dovoljni da se pokriju osnovne potrebe? (ishrana, plaćanje računa, zdravstvena nega, higijena, školovanje, lokalni transport)?	1. DA 2. NE
G5. Koja vrsta pomoći bi najpre popravila vaš ekonomski položaj? (JEDAN odgovor!)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pronalaženje posla 2. Pronalaženje bolje plaćenog posla 3. Dobijanje socijalne pomoći 4. Pokrivanje troškova lečenja 5. Pomoć od prijatelja/rođaka 6. Humanitarna pomoć 7. Rešavanje stambenog problema na Kosovu i Metohiji 8. Prodaja nekretnine ili druge imovine 9. Preseljenje u drugo mesto 10. Drugo, molimo navedite šta

H. STAMBENA SITUACIJA	
H1. Da li je kuća/prostor u kome stanujete	<ol style="list-style-type: none"> 1. U vlasništvu Vašeg domaćinstva, bez kreditnih zaduženja (za podizanje kuće, dogradnju i sl.) 2. U vlasništvu Vašeg domaćinstva sa kreditnim obavezama 3. Vaše domaćinstvo ga iznajmljuje i plaća zakupninu 4. Vaše domaćinstvo živi u prostoru koji ne poseduje ali ne plaća zakupninu
Karakteristike stambenog prostora	
H2. Kojem tipu pripada objekat u kojem stanujete	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stan u stambenoj zgradi 2. Porodična kuća 3. Objekat koji nije namenjen stanovanju (šupa, garaža i sl.)

H3. Da li je objekat u kojem stanujete legalizovan	1. DA 2. Podnet zahtev 3. NE
H4. Koliki je prostor u kome stanujete?	m ²
H5. Da li u stambenom prostoru posedujete sledeće:	
H5.1. Kupatilo (tuš, kada)	1. DA 2. NE
H5.2. WC (u sastavu kupatila ili kao posebna prostorija)	1. DA 2. NE
H5.3. Električnu energiju	1. DA 2. NE
H5.4. Tekuću vodu	1. DA 2. NE
H5.5. Priključak na javnu kanalizaciju ili septičku jamu	1. DA 2. NE
H5.6. Centralno/etažno grejanje	1. DA 2. NE
H5.7. Priključak za telefon ili mobilni telefon	1. DA 2. NE
H6. Da li u Vašem stanu/kući imate neki od navedenih problema:	
H6.1. Nema dovoljno prostora za sve članove domaćinstva	1. DA 2. NE
H6.2. Ima vlage	1. DA 2. NE
H6.3. Krov prokišnjava	1. DA 2. NE
H6.4. Zidovi/podovi su propali	1. DA 2. NE
H6.5. Drvenarija (vrata, prozori) je istrošena	1. DA 2. NE
H6.6. Nema dovoljno dnevnog svetla	1. DA 2. NE
H7. Da li ste tražili pomoć za rešavanje stambenog problema	1. DA 2. NE
H8. Da li ste dobijali pomoć za rešavanje stambenog problema	1. DA ► Pitanje H9 2. NE ► Pitanje H11

H9. Koju vrstu pomoći ste dobili		
H9.1	Stan iz programa socijalnog stanovanja	1. DA 2. NE
H9.2	Seosku kuću sa okućnicom	1. DA 2. NE
H9.3	Montažnu kuću	1. DA 2. NE
H9.4	Građevinski materijal	1. DA 2. NE
H9.5	Drugo, molimo navedite šta <input type="text"/>	1. DA 2. NE
H10. Koju vrstu stambene pomoći biste prihvatili (moguće više odgovora – anketar da objasni svaku opciju)		
H10.1.	Stan iz programa socijalnog stanovanja	1. DA 2. NE
H10.2.	Seosku kuću sa okućnicom	1. DA 2. NE
H10.3.	Montažnu kuću	1. DA 2. NE
H10.4.	Građevinski materijal za izgradnju kuće	1. DA 2. NE
H10.5.	Građevinski materijal za dogradnju postojećeg objekta	1. DA 2. NE
H10.6.	Smeštaj u staračkom domu ili sličnoj ustanovi	1. DA 2. NE
H10.7.	Subvencionisani kredit	1. DA 2. NE
H10.8.	Drugo, moimo navedite šta <input type="text"/>	1. DA 2. NE
H11.	Koji od navedenih oblika pomoći bi vam najviše odgovarao? (upisati šifru iz prethodnog pitanja) <input type="text"/>	
H12.	Da li biste pristali da se preselite u drugu opštinu ako bi tamo bio rešen vaš stambeni problem?	1. DA 2. NE

I. POVRATAK NA KOSOVO I METOHIJU		
I1.	Da li želite da se vratite na Kosovo i Metohiju	1. DA ► Pitanje 12 2. NE ► Pitanje 13
I2.	Koja vrsta podrške bi vam najviše odgovarala pri povratku na KiM (moguće više odgovora)	
I2.1.	Rešavanje stambenog problema	
I2.1.1	Izgradnja novog stambenog objekta	1. DA 2. NE
I2.1.2	Rekonstrukcija stana/kuće	1. DA 2. NE
I2.1.3	Program stambenog zbrinjavanja	1. DA 2. NE
I2.2.	Pomoć u sticanju prihoda	
I2.2.1	Pronalaženje posla kod poslodavca	1. DA 2. NE
I2.2.2	Započinjanje sopstvenog posla	1. DA 2. NE
I2.2.3	Socijalna pomoć	1. DA 2. NE
I2.3.	Pravna pomoć	
I2.3.1	Povraćaj imovine	1. DA 2. NE
I2.3.2	Pribavljanje dokumenata	1. DA 2. NE
I3.	Iz kojeg razloga ne želite da se vratite na Kosovo i Metohiju (moguće više odgovora)	
I3.1	Nije bezbedno	1. DA 2. NE
I3.2	Strah od etničkog sukoba/diskriminacije	1. DA 2. NE
I3.3	Ograničena sloboda kretanja	1. DA 2. NE
I3.4	Nelegalno zauzeta imovina	1. DA 2. NE
I3.5	Uništena ili oštećena imovina	1. DA 2. NE
I3.6	Nesigurna bezbednost za decu	1. DA 2. NE
I3.7	Nepoverenje u lokalne institucije	1. DA 2. NE

I3.8 Nizak životni standard	1. DA 2. NE
I3.9 Loša zdravstvena zaštita	1. DA 2. NE
I3.10 Loši uslovi za školovanje dece	1. DA 2. NE
I3.11 Slabe šanse za zapošljavanje	1. DA 2. NE
I3.12 Bolji uslovi života u Srbiji	1. DA 2. NE
I4. Koji od navedenih razloga je najvažniji? (upisati šifru iz prethodnog pitanja)	

IMOVINA	
I5. Da li imate stan ili kuću u vlasništvu na Kosovu i Metohiji?	1. Da 2. Ne 3. Ne želi da odgovori DA ► Pitanje I6 NE ► Pitanje J1
I6. U kakvom stanju je vaš stambeni objekat na KiM?	1. Uništena 2. Oštećena 3. Neoštećena 4. Ne zna 5. Ne želi da odgovori
I7. Da li je vaša stambena jedinica na Kosovu....	1. Neovlašćeno zauzeta 2. Iznamljena 3. U njoj živi neko od članova domaćinstva 4. U njoj žive rođaci ili prijatelji 5. Prazna 6. Ne zna 7. Ne želi da odgovori

J. Novčana socijalna pomoć u domaćinstvu			
J1	Vrsta socijalne pomoći	a) Da li su primili prošlog meseca?	b) Ako nisu, zašto?
J1.1.	Naknada za tuđu negu i pomoć	1. da 2. ne	1 2 3 4 5 6 7 8
J1.2.	Novčana socijalna pomoć (MOP)	1. da 2. ne	1 2 3 4 5 6 7 8
J1.3.	Dečiji dodatak	1. da 2. ne	1 2 3 4 5 6 7 8
J1.4.	Roditeljski (materinski) dodatak	1. da 2. ne	1 2 3 4 5 6 7 8
		a) U poslednjih godinu dana?	
J1.5.	Jednokratna opštinska novčana pomoć	1. da 2. ne	1 2 3 4 5 6 7 8
J1.6.	Ishrana u narodnoj kuhinji	1. da 2. ne	1 2 3 4 5 6 7 8
xx.b. Šifre za razloge zbog kojih nisu primili socijalnu pomoć:			
1. Nije im potrebna		5. U Centru za socijalni rad ne govore moj jezik	
2. Nisu prošli materijalni cenzus		6. Ne mogu samostalno da se prijave (nepismeni, stari, bolesni)	
3. Nisu se kvalifikovali po drugim osnovama		7. Ne znaju gde se prijavljuje	
4. Nemaju potrebna dokumenta		8. Nisu čuli za program	
J. Pristup uslugama socijalne zaštite			
J2	a) Da li u domaćinstvu postoji neki od navedenih problema	b) Da li ste dobili pomoć?	c) Ako nisu dobili pomoć, zašto?
J2.1.	Stara osoba koja ne može da brine o sebi	1. da 2. ne	
J2.2.	Nepokretna, teško pokretna osobat	1. da 2. ne	
J2.3.	Osoba sa problemima u mentalnom razvoju	1. da 2. ne	
J2.4.	Problemi u porodičnim odnosima	1. da 2. ne	
J2.5.	Problemi u ponašanju adolescenata	1. da 2. ne	
xx.b. Šifre da li su dobili pomoć za problem:			
1. Da, od CSR			
2. Da, od lokalne vlasti			
3. Da, od gerontološkog centra			
4. Da, od Ministarstva za socijalna pitanja			
5. Da, od NVO			
6. Da, od doma zdravlja, ambulante			
7. Da, od crkve, crkvene organizacije			
8. Da, od nekog drugog, koga (upisati u ćeliju)			
9. Ne, nismo dobili pomoć			
xx.c. Šifre zašto nisu dobili pomoć:			
1. Nisu ni tražili pomoć			
2. Rekli su da nismo podobni za datu uslugu			
3. Rekli su da ne mogu da nam pruže uslugu zbog udaljenosti, nedovoljnih kapaciteta			
4. Nismo mogli da platimo uslugu			
5. Nismo mogli da odlazimo na redovne tretmane/terapije zbog udaljenosti			
6. Nismo mogli da odlazimo na redovne tretmane/terapije zbog nedostatka novca			
7. Nismo mogli da prikupimo potrebnu dokumentaciju			
8. Zbog jezičkih prepreka			
9. Nešto drugo, šta? (upisati u ćeliju tabele)			

J3. Koja vrsta podrške vam je potrebna da biste ostvarili uslugu socijalne zaštite? (moguće više odgovora)		
J3.1 Informacija o pravima i procedurama	1. DA	2. NE
J3.2 Prisustvo prevodioca prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
J3.3 Prisustvo lica sa iskustvom u administrativnim poslovima prilikom izvršavanja procedure	1. DA	2. NE
J3.4 Posete socijalnih radnika	1. DA	2. NE
J3.5 Drugo, molimo navedite šta	1. DA	2. NE
J4. Koja od navedenih vrsta podrške je najvažnija? (upisati broj ispred ponuđenog odgovora)		

K. Da li u na udaljenosti od 15 minuta hoda od ovog naselja postoji:		
K1. Dom zdravlja:	0. Nema	1. Ima
K2. Osnovna škola:	0. Nema	1. Ima
K3. Obdanište (vrtić):	0. Nema	1. Ima
K4. Prodavnica prehrambene robe:	0. Nema	1. Ima
K5. Aktivan dom kulture ili biblioteka:	0. Nema	1. Ima
K6. Kafić, kafana ili restoran:	0. Nema	1. Ima
K7. Apoteka:	0. Nema	1. Ima
K8. Linija javnog prevoza (autobus, voz) svakodnevno:	0. Nema	1. Ima
K9. Javna česma sa pijaćom vodom:	0. Nema	1. Ima
K10. Javna ili divlja deponija:	0. Nema	1. Ima
K11. Neki drugi izvor zagađenja vazduha ili vode	0. Nema	1. Ima
Ako da, koji? Molimo navedite		
L. Koji jezik se najčešće govori u vašem domaćinstvu?	1. Romski 2. Albanski 3. Srpski 4. Neki drugi? Molimo navedite koji	

M. PITANJA O POJEDINCU odgovara na slučaj odabran član domaćinstva stariji od 14 godina	
M0. Redni broj iz tabele članova domaćinstva	
M1. Da li posedujete sledeće veštine (zaokruži ako poseduje, moguće više odgovora)	1. strani jezik 2. korišćenje kompjutera 3. upravljanje automob. (sa vozačkom dozvolom) 4. Zanat (isključujući sitne kućne poslove i ručne radove – vez i sl.) 5. Umetničke veštine (sviranje instrumenta, slikanje i sl.):
M2. Ako nezaposlen/a, koju vrstu zaposlenja bi voleo/la da dobije:	1. Samostalni poljoprivrednik/ca 2. Sopstveni posao (samozaposlen/a) 3. stalni posao za poslodavca 4. javni radovi 5. sezonski radovi 6. Drugo, molimo navedite šta?
M3. Da li ste učlanjeni u udruženje koje zastupa interese povratnika, Roma, i sl.?	1. DA 2. NE
M4. Da li osećate da vi lično možete da utičete na odluke opštinskih ili državnih institucija, o svojem statusu i kvalitetu svojeg života?	1. DA 2. NE
M5. Da li mislite da treba da učestvujete u akcijama organizacija koje zastupaju interese interno raseljenih lica i/ili Roma i da javno nastupate u borbi za svoje interese i prava?	1. DA 2. NE
M6. Da li ste tokom poslednja 3 meseca osetili da se neko prema vama odnosi sa omalavažavanjem?	1. DA 2. NE ▶ Pitanje M8

AKO DA, M7: Gde ili ko vas je tretirao sa omalovažavanjem? VIŠE ODGOVORA; OBELEŽITI SA ✓	✓	Nije primenljivo
M7.1. U zdravstvenoj ustanovi		0
M7.2. U školi/na poslu		0
M7.3. U birou za nezaposlene (NSZ)		0
M7.4. U policiji		0
M7.5. U pravosudnim organima		
M7.6. U socijalnim službama		0
M7.7. U prodavnici/restoranu		0
M7.8. U javnom prevozu		0
M7.9. U banci/osiguravajućoj kompaniji		0
M7.10. Gazda/u lokalnom preduzeću		0
M7.11. Bliski rođak		0
M7.12. Nepoznata osoba na javnom mestu		0
M7.13. Drugo, molimo navedite šta/ko [redacted]		0

M8. Postoji dosta situacija koje bi mogle negativno uticati na vas ili vaše domaćinstvo. Molim vas, recite mi, koliko ste **zabrinuti** u vezi sa svakom od sledećih situacija, koristeći skalu od 1 do 5 (1 znači uošte nisam zabrinut, a 5 veoma sam zabrinut)?

	'1' uopšte nisam zabrinut '5' veoma sam zabrinut					BO	Ne znam
M8.1. Nedostatak prihoda	1	2	3	4	5	99	999
M8.2. Glad	1	2	3	4	5	99	999
M8.3. Uskraćen pristup zdravstvenim uslugama	1	2	3	4	5	99	999
M8.4. Uskraćivanje mogućnosti za obrazovanje	1	2	3	4	5	99	999
M8.5. Gubitak stambenog prostora	1	2	3	4	5	99	999
M8.6. Zarazne bolesti zbog loših higijenskih uslova	1	2	3	4	5	99	999
M8.7. Ulično nasilje (kriminal)	1	2	3	4	5	99	999
M8.8. Uskraćivanje mogućnosti za vršenje verskih običaja	1	2	3	4	5	99	999
M8.9. Organizovani kriminalitet (npr. reketiranje)	1	2	3	4	5	99	999
M8.10. Lokalni verski sukobi (sukobi između različitih verskih grupa)	1	2	3	4	5	99	999
M8.11. Lokalni međuetnički sukobi (sukobi između različitih etničkih grupa)	1	2	3	4	5	99	999
M8.12. Diskriminacija	1	2	3	4	5	99	999
M8.13. Korupcija državnih službenika	1	2	3	4	5	99	999
M8.14. Zagađenje	1	2	3	4	5	99	999
M8.15. Globalno zagrevanje	1	2	3	4	5	99	999
M8.16. Drugo, molimo navedite šta [redacted]	1	2	3	4	5	99	999

VODIČ ZA FOKUSIRANU GRUPNU DISKUSIJU

GLAVNA TEMA: STAMBENA REŠENJA I NJIHOVO ODRŽAVANJE

ISTRAŽIVAČKA PITANJA:

1. Trenutni stambeni uslovi i način održavanja stambenog prostora (15 min)
2. Poželjno stambeno rešenje i uslovi za njegovu održivost (60 min)
 - Adaptacija i dogradnja postojećeg stambenog prostora (15 min)
 - Izgradnja novog objekta (uklj. montažnu kuću) (15 min)
 - Seosko gazdinstvo (15 min)
 - Socijalni stanovi (15 min)

UVOD, OBJAŠNJENJE PROJEKTA I METODOLOGIJE

PITANJA ZA GRUPNU DISKUSIJU

1. Trenutni stambeni uslovi i način održavanja stambenog prostora (15 min)

- a. U kakvom prostoru živite? Da li je dovoljno velik, da li možete dobro da organizujete dnevne aktivnosti i odmor za sve članove?
- b. Kakav je kvalitet prostora, da li imate vodu, struju, grejanje, kupatilo? Ako ne, kako se snalazite?
- c. U čijem vlasništvu je objekat u kojem živite?
- d. Koliki su komunalni troškovi i porezi i da li ih redovno plaćate? Na koji način obezbeđujete sredstva za plaćanje računa i održavanje stambenog prostora?
- e. Da li biste promenili prostor u kojem živite (odselili se)? Da li biste pristali i da se preselite iz ovog mesta?
- f. Ako biste se selili, da li biste želeli da živite u romskom naselju/zajednici ili u mešovitom, gde ima i pripadnika drugih nacionalnosti? Zašto?
- g. Koje stambeno rešenje bi vam najviše odgovaralo: dogradnja postojećeg objekta, građevinski materijal za novi objekat, montažna kuća, seosko gazdinstvo, socijalno stanovanje ili nešto drugo? Zašto?

Sada ćemo da razmotrimo neka od mogućih stambenih rešenja i to koliko bi odgovarala vašem domaćinstvu

2. Adaptacija i dogradnja postojećeg stambenog prostora (15 min)

- a. Šta vam je potrebno da popravite kvalitet stambenog prostora u kojem sada živite?
- b. Da li imate pravo na građevinske radove na postojećem objektu? Koje dozvole su vam potrebne za to? Gde se te dozvole pribavljaju i kako?
- c. Kako biste došli do potrebnog materijala? Ko bi izvodio radove? Da li vi imate dovoljno znanja i veština da obavite taj posao?

3. Izgradnja novog objekta (uklj. montažnu kuću) (15 min)

- a. Šta vam je potrebno da biste gradili novu kuću? Da li imate plac i građevinski materijal? Kako biste do toga došli? Ko bi izvodio radove? Da li vi imate dovoljno znanja i veština da obavite taj posao?
- b. Da li znate koje su dozvole potrebne za izgradnju kuće i kako se i gde one nabavljaju?
- c. Da li biste imali znanje i sredstva za održavanje kuće (plaćanje računa, popravke, godišnji porez)? Na koji način biste dolazili do tih sredstava?
- d. Da li znate šta je montažna kuća? Da li biste pristali da živite u takvom objektu?

4. Seosko gazdinstvo (15 min)

- a. Da li biste mogli da se uklopite u seoski način života? Da li bi članovi domaćinstva radili samo seoske poslove ili i nešto drugo?
- b. Da li znate da radite osnovne poljoprivredne radove u njivi, bašti, voćnjaku i osnovne poslove oko sitne stoke? Ko bi sve iz domaćinstva obavljao te poslove?
- c. Da li biste imali sredstva za započinjanje ovakvog života (kupovina živine i/ili sitne stoke, nabavka semena i sadnica, sredstava za zaštitu bilja, plaćanje veterinaru)? Odakle biste nabavljali ta sredstva?
- d. Da li bi vam bili potrebni saveti za započinjanje ovakvog života?
- e. Na koji način biste održavali odnose sa komšijama? Da li bi bilo bolje da su sve komšije Romi? Zašto?

5. Socijalni stanovi (15 min)

- a. Da li znate šta podrazumeva stanovanje u socijalnom stanu? Kako izgleda život u zajedničkoj zgradi, kakve su obaveze stanara?
- b. Da li znate koje sve troškove imaju stanari u socijalnim stanovima? Da li biste mogli da pokrivete te troškove i iz kojih izvora?
- c. Šta bi bilo potrebno vašoj porodici da bi živela u socijalnom stanu, koja vrsta podrške?
- d. Na koji način biste održavali odnose sa komšijama? Da li bi bilo bolje da su sve komšije Romi? Zašto?

